

VB 14800

**A TISZA VÖLGYE
CSONGRÁD—SZEGED KÖZÖTT**

ÍRTA:

HALÁSZ SZABÓ ANNA.

SZEGED

1937.

XB 218790

RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZET
KÖNYVTÁRA

Budaörs

hagyatékából

Vb 14800

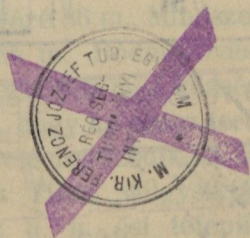
Szakkeltár 1293/7 a.

A TISZA VÖLGYE CSONGRÁD—SZEGED KÖZÖTT

ÍRTA:

HALÁSZ SZABÓ ANNA.

SZEGED

1937.

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001123798

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZET-,
NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KARÁHOZ BENYUJTOTT

DOKTORI ÉRTEKEZÉS.

Bíráló : Dr. Kogutowicz Károly egy. ny. r. tanár.

Társbíráló : Dr. Erdélyi László egy. ny. r. tanár.

SZ 1/91:	V	D	14800
----------	---	---	-------

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM Régiérettudományi Intézetének Könyvtára	
Lelt. napló: <u>VI</u>	Lsz.: <u>VI</u>
<u>a</u> csoport:	<u>892.</u> szám.

Nyomatott a Horváth-féle műnyomda gépein és betűivel Mindszenten,
az 1937-ik esztendő március havában.

I.

A táj, mint földrajzi adottság.

1. Felszín és talajviszonyok.

A Tisza Csongrád—Szeged között fekvő szakaszán egy sajátságos víztől elhódított terület, amely nyugaton a Duna—Tisza közötti hátsággal, keleten a tiszántúli nagy diluvialis lösztakaróval határos.

Ezen a területen belül a következő tiszai települések szerepelnek: Csongrád, Magyartés, Szentés, Derekegyháza, Tömörkény, Sövényháza, Szegvár, Mindszent, Hódmezővásárhely, Algyő, Tápé, Sándorfalva és Szeged.

A Tisza völgye az Alföld legmélyebben fekvő területe. Síksági terület, hol a diluvialis és alluvialis szintek között a magassági eltérés igen csekély. Az átlagos tszm. 80 és 90 m. között váltakozik. Csongrád tszm. 83 m., Szentésé 87 m., Csanyteleké 87 m., Derekegyházáé 88 m., Szegváré 86 m., Mindszenté 86 m., Tömörkényé 90 m., Sövényházáé 85 m., Hódmezővásárhelyé 83 m., Algyőé 83 m., Tápéé 81 m., Szegedé 85 m. A községek tengerszint feletti magassága azt mutatja, hogy az egész terület északról délfelé és a Tisza völgyé felé lejtőzódik. A települések kivétel nélkül a magasabb, a Tisza völgyé felől kiemelkedő földhátakon fekszenek, az u. n. ősi települési szinten, ugyanis — amint az archaeológiai lelőhelyek is mutatják — a későbbi korok embere is ugyanazokat a helyeket szállotta meg, amelyekre már az őskor embere települt.¹

A dolgozat — tekintve, hogy elsősorban település és

¹) Kogutowicz Károly dr.: Szeged emberföldrajzi problémái 9—10. old. Föld és Ember VII. évf. 1927.

gazdaságföldrajzi szempontokat vesz figyelembe, — nem terjed ki a régi geológiai korok tárgyalására; felesleges is. Bennünket csak a talaj és a térszíni formák érdekelnek, amelyeknek a mai táj kialakításában igen nagy hatásuk volt.

A Tisza völgyében a talajoknak négy nagy típusával találkozunk:

- a) agyagos talajokkal,
- b) homokos talajokkal,
- c) alluvialis talajokkal,
- d) szikességekkel.

A tájegység mai felszínének kialakulása a diluviumig nyúlik vissza.

Kialakításában az agyag és a homok játssza a legnagyobb szerepet. A diluviumban az agyag- és a homoktakaró teljesen elborította a területet.¹ Ez az egységes diluvialis takaró azonban áldozatul esett a folyók eróziós munkájának. Teljesen szétdarabolódott, úgyhogy a jelenkorban a tipikus diluvialis takaróval csak foltokban találkozunk; ott, ahol a térszín nagyobb magassága miatt a víz eróziós munkája nem érvényesülhetett olyan intenzíven. A Tisza-melléken a diluvialis takaró maradványai az agyag- és homoktalajok. Treitz Péter geológiai térképén jól látszanak a diluvialis takaró maradványai.² Szeged határa egész Kettőshatárig és Fehértóig diluvialis agyag- és homoktalaj. Csanytelek és Csongrád jórésze is a diluvialis takarón nyugszik. A nagyfai Tisza-kanyartól Hódmezővásárhely, Mindszent és Szentés határának jórésze is diluvialis talaj, amely azután közvetlenül csatlakozik a törmelék-kúpokig terjedő nagy diluvialis takaróhoz.³

A diluvialis homokterületektől elkülönülnek az alluvialis futóhomok-területek. A diluvialis homokot csak a magasabb, kiemelkedőbb szinteken találjuk. Agyagosabb és humuszosabb, mint a futóhomok s a legjobb termőföldek egyike.⁴

A jelenkori futóhomok a mélyebb teknőszerű, mélyedé-

¹) Inkey Tájékoztató az Alföld földtani képződményeiben és talajviszonyaiban. 168 old. (a Földtani Intézet évi jelentései).

²) Treitz Péter; Szeged és Kistelek geológiai térképe. 1 : 75,000

³) Treitz Péter:

⁴) Inkey: Tájékoztató az Alföld képződményeiben és földtani viszonyaiban 167 old.

seket tölti ki. Különösen a Tisza jobbparti részén vannak hosszan elnyúló futóhomok-területek.¹ Még nem is olyan régen puszta vidékek voltak, mert az eolikus erő nagy mértékben érvényesíthette hatását a szabad, puszta területen. Mint termőtalaj, közepes minőségűek. Bevetésük hiábavaló munka lett volna.

Alig ötven éve, hogy a helyzet megváltozott. A puszta futóhomok területeken a fásításokkal kapcsolatosan nagy eredményeket értek el, úgyhogy azok a részek, amelyek addig puszta-vidékek voltak, ma a legnagyobb részben megkötöttek; így közepes minőségű termőföldekké váltak.

Az alluvium áradmányos, iszapos öntéstalaj, mely a Tisza völgyét mindkét oldalon végig kíséri. Az alluvialis talaj, ellentétben a diluvialis takaró maradványaival, jóval kötöttebb, fekete, iszapos agyagföld.² Vastagságuk igen különböző aszerint, hogy ezek az áradmányi képződmények mennyire tudtak ellentállni az atmoszferiliák pusztításainak.

Gazdasági szempontból az alluvialis öntéstalajok igen értékesek. Kivételt képeznek a szikes területek, melyek igen jelentékeny részét borítják a Tisza völgyének s egész önálló talajtypust képviselnek. Régi árterületek, erek, mocsarak kiszáradt területein találjuk, ott, ahol a terület időszakosan igen sok vizet kapott. A talajból a víz a sókat kioldotta s ezáltal fizikai és kémiai sajátságait átalakította.³ Halaváts földtani térképén⁴ és Treitz Péter térképén⁵ jól látszik, hogy Szegednél, Kiskundorozsmánál nagykiterjedésű szikes területek vannak. Északabbra, Sövényházánál apróbb szikes foltok húzódnak. A tömörkényi határ jórésze szikes. Csanyteleknél és Csongrádnál a szikesek kisebb sávokban húzódnak.

Túl a tiszai oldalon is megtaláljuk ugyanezeket a viszonyokat Szentes, Szegvár, Mindszent és Hódmezővásárhely határában.

¹) Treitz Péter: Szeged és Kistelek geológiai térképe 1 : 75,000

²) Inkey: i. m. 170 old.

³) Sigmond: Hazai szikesek és megjavítási módjaik 125 old.

⁴) Halaváts: Az Alföld Duna—Tisza közötti részének átnézetes földtani térképe. 1 : 75,000.

⁵) Treitz Péter: Csonka-Magyarország szikes területeinek térképe. 1 : 75,000.

A szikesek hosszú elnyúló foltokat képeznek. Itt ugyanis a kötött mezőségi talaj s a vizenyős terület nagy mértékben hozzájárult a szikesek kialakításához.

2. Vízrajz.

Régi oklevelek adatai alapján, régi térképekről, — József császár-korabeli térkép-felvételekről — archaeológiai ásatások alkalmával előkerült halászati maradványokból meg lehet állapítani, hogy a Tisza völgyének Csongrád—Szeged közötti szakasza az egész Alföld legvizenyösebb területe volt.

A vizenyőség kialakításában lényeges szerepük volt a talajviszonyoknak. A talaj vízáteresztő, hordalékos talaj, úgy hogy a mélyebben fekvő területek akár főfolyó: a Tisza, vagy mellékfolyói: a Körös és a Maros áradásai, vagy egy-egy nagyobb esőzés alkalmával is vízzel teltek meg. Még a szabályozást megelőző időkben a Tisza völgyének ez a széles, teknőszerű mélyedése, csaknem egyetlen tenger volt a sok érrel és az ereket összekötő fokokkal.

Az erek és a fokok még a szabályozást megelőző időkben valósággal kisebb folyóvizek voltak. Ilyen volt a Kurca, amely még most is a legnagyobb ere a tiszántúli résznek. A Hármas-Körösből ágazott ki, Szentes alatt kanyarogva Szegvárig lehúzódtott és itt torkollott a Tiszába. A Kurca már 1138. évben — mint gazdag halászó hely — szerepel, Curisa néven.¹

Tekintélyes ér volt a Kórógy ere, amely a Mágocsi érrel együtt Szegvárnál torkollott a Kurcába. Ugyancsak nagy ér volt a Durha is, amely nem más, mint a Kórógy-ér kiszélesedett öble. A Kurcából szakadt ki Szentesnél s Szegvárnál torkollott újra a Kurcába.

A Vidra ere Csongrád és Szentes között folyt a Tisza felé. A Dong-ér a Kistelek melletti Péteri-tóból szakadt ki és a Vidra-érrel együtt Szegvár alatt torkollott a Tiszába. Ezek voltak a Tiszavölgy Csongrád—Szeged közötti szakaszának legnagyobb vízfolyásai.

¹) Fehér: Codex diplomaticus II. k. 104. old.

Ezekén kívül, mint a József császár-korabeli térkép is mutatja, igen sok kisebb-nagyobb ér, fok volt a Tisza völgyében. Sok volt a tó is. Legnagyobb a Szeged határában elterülő Fehér-tó, 14,1 km²-nyi területével. A szabályozást megelőző időkben igen nagy tó volt a Hód tava is.

A Hód tavára vonatkozólag dr. Bodnár Béla végzett kutatásokat és megállapította, hogy a Hód-tó tulajdonképpen nagyobb ér félhold alakú elvégződés, amely a belőle kiágazó erek révén úgy a Tiszával, mint a Körössel és Marossal összeköttetésben állott.¹ Amint a József császár-korabeli térkép mutatja, nagy összefüggő vízfelület volt, amelyből csak a Nagysziget emelkedett ki.² A József császár-kori térkép leírása alapján Kopáncsi Sik néven találjuk. Tavasszal, a Tisza kiöntésekor 3—4 öl mély, augusztus vége felé kiszárad, de feneke mindig mocsaras marad.³

A tó nagy víz idején hajózható volt, úgyhogy még Szegedről a nagyobb gabonás hajók is felmehettek a Hód tavaiba. A lecsapolások folytán a Hód-tó is kiszáradt.

Természetesen az itt felsoroltakon kívül még sok olyan ér és fok volt, amely még az ármentesítések előtt kiszáradt, úgyhogy ma még a nevüket se tudjuk, de sok olyan víz-állás, halastó (piscina) van a régi korok okleveleiben feljegyezve, amelyeknek neve fennmaradt ugyan, de helyüket már nem tudjuk megállapítani, de mind amellettt tanuskodnak, hogy a terület mennyire gazdag volt vizekben.

Legrégibb feljegyzés a tiszamelléki vizekről Géza király 1075. évi adománylevele, amely felsorolja a Csany körül elhelyezkedő halastavakat: „Ostra, Wosue, Sarustou, Kemby, Saperies, Sulmos, Eczetoua, Silu, Ertuk, Handortou“ piscinákat, halastavakat. A Csany közelében lévő Mártonfalva — villa Martini — határában két halastavat említ a Rotunda és Lutea piscinákat.⁴

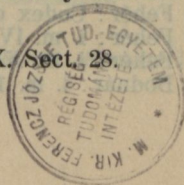
A Sulmos-tó Sulymos-tó néven, a Handortou Landor-tó néven, még a szabályozást megelőző időkben is megvoltak,

¹) Bodnár Béla dr: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza. 21. old.

²) Bodnár: i. m. 21. old.

³) József császár-korabeli térkép: Coll. XIX.

⁴) Fehér: Cod. dipl. I. k. 433—435. old.

ugyancsak megvolt az Ostra-tó is.¹ A fent említett tavak Szentés és Szegvár határában feküdtek. A többinek a helye nem ismeretes, csak az oklevelek leírásaiból következtethetünk arra, hogy a halastavak Csanytelek és Mártonfalva vidékén kerülhettek el.

1138. évi adománylevelében Tápé falu mellett az Etei vivárium (halastó) is, mint gazdag halászó-hely van feltüntetve. Ugyanez az oklevél említi Körtvélyes halastót, Kurtweles néven. Ugyancsak gazdag halászó-hely volt Szeged mellett a Vártó (Wartow) piscina.² Mint halászó-helyek szerepelnek a Corgu-mocsár és a Durha folyó és halastó is.³

Zsigmond király 1408. évi adománylevelében a Tisza mellett Vásárhely határában a következő halászó-vizek szerepelnek: Ethe piscina, Kerekthow, Laponya, Sasér, Athka, Keneskethel, Melhorgona, Wkres, Gemes, Sarthow, Sulmosthow, Sarnyak, Nagsar és Kwesd.⁴ Az itt felsorolt vizek közül egész egész a Tisza szabályozásáig megvolt: Kerektó, Laponya, Sasér, Athka, Horgonya, Gémes-tó, Sártó, Súlymos-tó és Kövesd-ér.⁵

A József császár-korabeli felvételeken látszanak a nagy mocsaras területek, amelyek Tápét, Algyót, Hódmezővásárhelyt és határaikat körülfozták. (Lásd a József császár-kori felvételeket.) Egy nagy, mély, mocsaras terület húzódott Földeák községtől a Maros mentén Tápéig és Szegedig. Algyó községet is teljesen körülvette és csak augusztus vége felé száradt ki. A mocsaras terület a Kovázdí-rét, Sárkán-fok, Búdös-tó, melyek nyáron át minden évben járhatatlanok voltak. Vásárhelyt a Kopáncsi-sík fogta körül. A mocsár tavasszal a Tisza kiöntésekor 2—3 öl mély volt, de augusztus közepéig rendszeresen kiszáradt. A sűrű nádas miatt sehol sem volt járható. A Tisza minden évben kiáradt, vizével a mocsarakat táplálta, amelyek éppen ezért igen későn száradtak ki. Minden év tavaszától augusztus közepéig víz alatt állottak. A folyó mo-

¹) Bodnár: i. m. 14. old.

²) Fehér: Codex dipl. IV. 454. old.

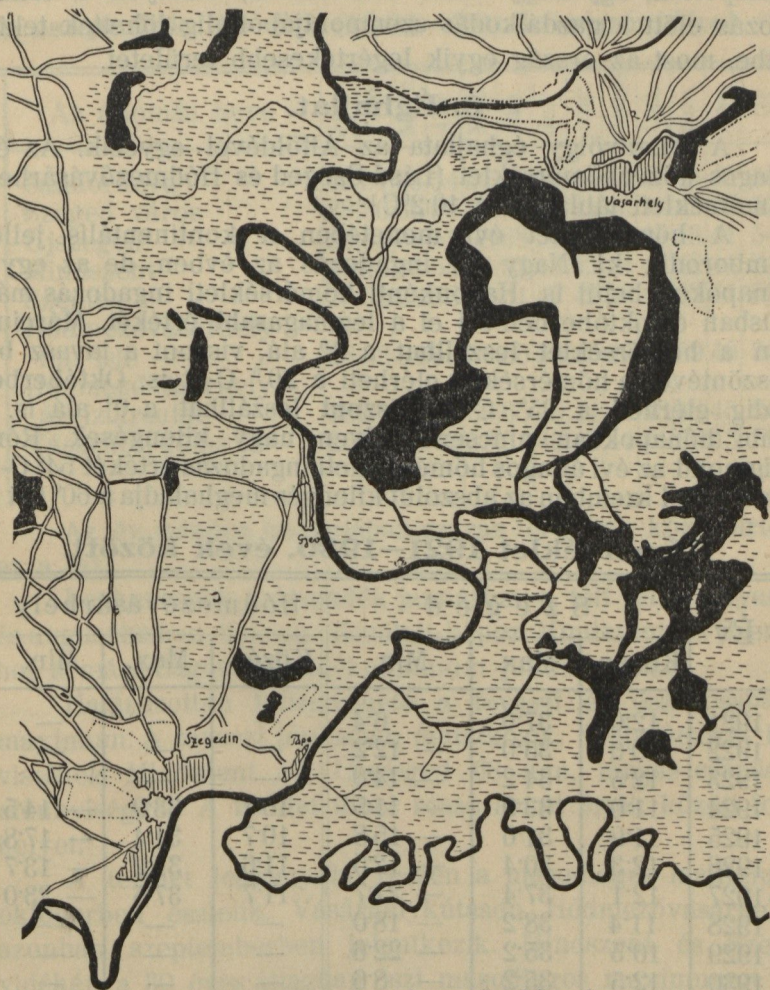
³) Fehér: i. m. IV. 3. t. 319. old.

⁴) Fehér: i. m. X. k. 4. t. 701. old.

⁵) Bodnár: i. m. 164. old.

csaras medre miatt sehol sem volt járható. Közlekedni csak az átkelőkön lehetett.¹

A Tisza-völgy legvízenyősebb része
a XVIII. században.

Részlet a József-császári térképből. A feketével kihúzott részek az elő vízfolyások, a vonalkázott rész a mocsaras terület, amely az év nagy részén vízzel volt borítva. Kettős vonal az úthálózat.

¹⁾ Josephinische Aufnahme: XIX. Coll. 28—29. Section leírásai alapján.

A Tisza-szabályozás a régi vízrajzot tökéletesen átalakította. A folyó meandereit átvágták, ereket és mocsarakat lecsapolták, úgy hogy azok a területek, amelyek a szabályozás előtt a gazdálkodás szempontjából alig jöhettek tekintetbe, most az ország egyik legértékesebb területei.

3. Éghajlat.

A Tiszavölgy éghajlata az Alföldével egyezik. Az évi átlagos középhőmérséklet (Lásd Szeged és Hódmezővásárhely hőmérsékleti táblázatát.) $10\cdot2^{\circ}\text{C}^1$

A hőmérséklet évi menetében a kontinentális jelleg domborodik ki. Nagy az ingadozás az évben, de az egyes hónapokon belül is. Havonkénti hőmérsékleti ingadozás márciusban és októberben éri el a legmagasabb értékét. Márciusban a hőmérséklet leszállhat a 0° alá, viszont a tavasz beköszöntével a hőmérséklet elérheti a 20° C-ot is. Októberben pedig elérheti a 25° C-ot, viszont leszállhat a 0° alá is. A többi hónapokban nincsenek ilyen nagy kilengések. Róna Zsigmond az évi átlagos hőmérsékleti ingadozás értékét 54° C-ra teszi, ezzel szemben az abszolút kilengés meghaladja a 60° C-t is.

Hőmérséklet 1921—1930. évek között.

Év	S z e g e d			Hódmezővásárhely		
	Közép.	Max.	Min.	Közép.	Max.	Min.
1921	12·0	37·0	— 6·4	—	—	—
1922	10·6	35·0	— 12·2	—	—	—
1923	12·5	34·2	— 14·0	—	—	—
1924	11·0	33·9	— 11·5	10·1	33·9	— 14·5
1925	11·9	31·6	— 15·8	10·7	31·4	— 17·8
1926	12·3	30·4	— 12·5	11·6	31·2	— 13·7
1927	12·1	37·4	— 21·7	11·7	37·5	— 23·0
1928	11·4	38·2	— 18·0	—	—	—
1929	10·5	35·2	— 22·6	—	—	—
1930	12·5	35·2	— 8·6	—	—	—

A csapadék évi eloszlása 1901—1930. évek átlagában 500 mm. csapadék mennyiség alatt maradt és így hazánk legcsapadék-szegényebb területéhez tartozik. Sajnos, ez a mennyiség sem állandó, így megesik, hogy még a 400 mm-t sem éri el, (1921-ben Szeged 387 mm-t mért) viszont a 800

¹⁾ Róna-Fraunhoffer; Magyarország hőmérsékleti viszonyai. 118. old.

mm-t is meghaladja egy-egy évben. (1925-ben Hódmezővásárhelyen 826 mm. csapadékot észleltek.)

A csapadék 30 évi (1901—30) középértékei *m/m.*

Az állomás neve	Jan.	Febr.	Márc.	Apr.	Máj.	Jún.	Jul.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
Sándorfalva	29	31	35	54	57	64	50	44	45	48	43	42	542
Szeged város	28	30	36	50	57	66	50	41	45	48	42	40	533
Újszeged	29	31	37	51	58	68	51	42	46	49	43	41	546
Mindszent	26	28	33	55	54	57	45	45	44	43	42	41	513
Szentes	29	32	32	56	60	61	47	49	46	43	43	41	539
Hódmezővásárhely fm. isk.	28	32	34	53	57	66	50	45	47	44	39	46	541
Hódmezővásárhelyi árviztársulat	28	31	33	52	56	65	49	44	46	43	38	45	530
Vásárhelykútas	26	30	32	49	53	61	46	42	44	41	36	43	503

Az év minden hónapjában száraz területek közé tartozik ez a táj.

Legkevesebb a csapadék januárban a téli félév folyamán és augusztusban nyáron. Kivételt képez Mindszent és Szentes, hol a másodlagos csapadékminimum júliusra esik.

Határozottan felismerhető a tavaszi és őszi csapadék maximum. A tavaszi júniusban mutatkozik. Szélsőértéket képviselnek Mindszent 57, Újszeged 68 mm. magas csapadék-mennyiséggel. A terület többi része a két érték között foglal helyet.

A terület legnagyobb részén a másodlagos maximumot októberben észlelik. Vásárhelykútason, Hódmezővásárhelyen azonban szeptemberben jelentkeznek. Mindszent és Szentes vidékén a 30 éves átlagban őszi másodlagos maximumot nem lehet kimutatni.²

A gazdasági életre súlyos hátrányt jelentenek az aszályok, melyek ezen a területen is, — úgy mint az Alföld többi részén — gyakoriak.

¹⁾ A csapadék eloszlását Hajósy Ferenc: A csapadék eloszlása Magyarországon 1901—1930. között és a Meteorológiai évkönyvek alapján állítottam össze.

A csapadék eloszlásával és mennyiségével van szoros összefüggésben a Tisza vízállása.

A Tisza vízállásait és a nagyobb tiszai árvizeket 1876. évre visszamenőleg vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a nagy tiszai árvizeket mindig a téli és a tavaszi lehullott csapadék mennyisége okozta. A vízállás maximumát a tavaszi hóolvadás idézi elő, amely a márciusi és áprilisi esők következtében, már telt medret talál. Ez a körülmény nagymértékben játszott közre abban is, hogy az 1879. évi árvíz Szegedet előntötte, mert a csapadékos időjárás a töltésvédelmet is megnehezítette.

A nyári és őszi esőknek a vízállás növekedésére kevés hatásuk van.

A Tiszavidék — kivéve az északi részt, amelyre a téli hónapokban a Kecskemét-környéki szélsendes zóna terjeszkedik ki — az egész év folyamán, mivel a Maros-menti zónába tartozik, szeles. Uralkodó szélirány az év folyamán az N és az NW, de erősen nyomában van a S is.¹ Január, február, március hónapokban leginkább az N, NW és SW szelek gyakoriak, áprilistől szeptemberig SW, NW és S irányú szelek, október, november, december hónapokban N és NW irányú szelek uralkodnak.²

A szélviszonyok tekintetében a déli irányú szelek teszik a Tiszának ezt a szakaszát az Alföld többi tájától eltérővé. A közelben halad el a konvergencia vonal, amely az év folyamán inkább észak felé halad.

Hogy a Tiszának a környezetére van-e hatása éghajlati szempontból, nem tudjuk megállapítani. Minden valószínűség szerint, okoz mikroklimatikus hatásokat, azonban ehhez még külön vizsgálatokra lenne szükség, amelyeket nem áll módomban elvégezni, bár hihetőleg értékes eredményeket nyerünk, mellyel külön karaktert kapna éghajlati szempontból ez a terület is.

---

¹) Wagner Richard ; A magyar Alföld szélviszonyai.

²) Meteorológiai évkönyvek adatai.

II.

Az ember betelepülése a tájba.

1. Mit tudunk a legrégebb lakókról.

A Tisza völgye már a legrégebb időktől kezdve, mint azt a gazdag archaeológiai emlékek is mutatják, megszakítás nélkül lakott hely volt.

A legrégebb adatok a kőkorszakba nyúlnak vissza. Az ásásokkal kapcsolatosan pattantott és csiszolt kőeszközök, kővésők, penge-töredékek, agyagedények, szerpentin- és obszi-dán balták, hálósúlykok, zsugorított csontvázak és barlanglakások kerültek a felszínre Csongrád,¹ Sövényháza,² Algyő,³ Tápé,⁴ Szeged,⁵ Szentes,⁶ Szegvár,⁷ Hódmezővásárhely⁸ határából.

A kőkorszakbeli lelőhelyek közül leggazdagabbak Szentes és határanak kőkorszakbeli emlékei. Szegvár határából, a Kórógy-ér partjáról igen érdekes tűzköves telep került az ásásokkal kapcsolatosan felszínre, ahol kovának való tűzkövet csiszoltak.

A rézkornak emlékei is nagy számmal szerepelnek a Tisza völgyében. Sövényháza,⁹ Algyő,¹⁰ Magyartés, Szentes,¹¹ és Derekegyháza határából rézkori edények, ékszerek, rézvésők és fegyverek, rézkorszakbeli sírok kerültek felszínre az ásásokkal kapcsolatosan.

¹) Zalotay: Csongrád-vm. őskora. 19. old.

²) Reizner: A Szeged városi múzeumról 437—435. old. Arch. É. 1890.

³) Tömörkény István: Ásatások Algyőn. Arch. É. 1906. 441—45. old.

⁴) Reizner: Szeged története. I. k. 4. old.

⁵) Reizner: Á. É. 89. I. 1902.

⁶) Zalotay: i. m. 15—16. old.

⁷) Zsilinszky: Csongrád-vm. története. I. k. 11. old.

⁸) Szeremlei: Hódmezővásárhely története. I. k. 200—204. old. és Zalotay: i. m. 28. old.

⁹) Szeremlei: i. m. I. 210. old.

¹⁰) Zalotay: i. m. 32. old.

¹¹) Zalotay: i. m. 30. old.

Bronzkori lelőhelyek a Tisza völgyében Csongrád, Felgyő,¹ Szeged,² Szentes,³ Mindszent, Mártély-pusztá, Hódmezővásárhely.⁴ A bronzkornak emlékeit bronzvésők, urnák, bronzkardok, bronzkori sírok őrzik, amelyekben agyagedényeket, hálónéhezédeket, fibulákat és csatokat találtak.

Vaskori emlékek kerültek felszínre Csongrádról, Tömörkényről, Csanytelekről,⁵ Szeged és határából.⁶ Túl a tiszai oldalon vaskori lelőhelyek Tés, Szentes, Mártély-pusztá és Hódmezővásárhely.⁷ A vaskorszak emlékeit sodronytöredékek, vaskések, karperecek, urnák, vASFibulák és vaskorszakbeli sírok jellemzik.

Az ásások alkalmával felszínre kerülő emlékekből meg lehet állapítani, hogy a Tisza völgye már az őskorban is sűrűn lakott volt.

Az ásások élénk világot vetnek az archaeológiai korok település viszonyaira is. Már az őskor embere is felismerte a terület kedvező helyzetét és a települések alapfeltételeit. Ármentes, eleven vízfolyásokhoz közel eső, nehezen megközelíthető védett gerincvonalakra települ. A települések mindenütt követik a Tisza folyás-irányát. Ezeket a védett, nehezen megközelíthető helyeket nevezzük ősi települési szintnek, mert a későbbi korok embere is a vízországból kiemelkedő szárazabb magaslatokat használta fel a letelepedésre.⁸

¹) Zalotay : i. m. 43. old.

²) Zalotay : i. m. 44. old.

³) Farkas Sándor : Szentes és Csongrád vidéki leletek. Á. É. 1902. 244—245. old. és Zalotay : i. m. 38—41. old.

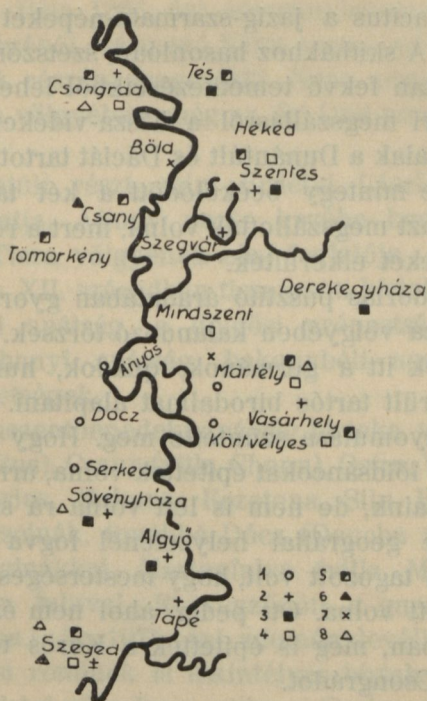
⁴) Szeremlei : i. m. I. k. 211. o. és Zalotay : i. m. 41—42. o.

⁵) Zalotay : i. m. 51—52. o.

⁶) Reizner : Szeged története I. k. 6. old. és Tömörkény : A Szeged városi múzeum. Arch. É. 1902. 372—76. o.

⁷) Zalotay : i. m. 50—51. o.

⁸) Kogutowicz Károly : Egyetemi előadásai alapján.

Ósi lelőhelyek:

1. Ósi település, mely a középkorban pusztult el.
2. Kőkori lelőhelyek.
3. Rézkori lelőhelyek.
4. Bronzkori lelőhelyek.
5. Vaskori lelőhelyek.
6. Skytha lelőhelyek.
7. Kelta lelőhelyek.
8. Népvándorláskori lelőhelyek.

Kr. e. VI. és IV. századból skytha és kelta emlékek kerültek felszínre. A skytha emlékek nem olyan egységesek, mint az előző korok emlékei. Településeiket a szétszórtság jellemzi. Csanytelekről, Szentés—Donát-pusztáról és Kettőshalomról, Szeged-öthalomról kerültek elő skytha-kori emlékek. A kelták telephelyei zártan a Tisza mellett fekszenek. Ez a népelem a Tisza révhelyeit szállotta meg. Csongrád közelében a böldi révnél és Mártély átkelőjénél voltak a kelta települések.¹

¹) Zalotay: i. m. 53—55. o.

Plinius, Tacitus a jazig-szarmata-népeket említi Pannóniától keletre. A skithákhoz hasonlóan, szétszórtan települnek, amire szétszórtan fekvő temetkezéseikből lehet következtetni.

Római-kori megszállásról a Tisza-vidéken nem beszélhetünk. A rómaiak a Dunántúlt és Dáciát tartották megszállva. A Tisza völgye mintegy beékelődött a két tartomány közé, anélkül, hogy azt megszállották volna, mert a rómaiak a lápos, mocsaras helyeket elkerülték.¹

A népvándorlás pusztító áradatában gyorsan váltogatják egymást a Tisza völgyében kalandozó törzsek. Hosszabb-rövidebb ideig éltek itt a germánok, quádok, hunok, de csak a hunoknak sikerült tartós birodalmat alapítani. A hun-uralmat az avarok előnyomulása szüntette meg. Hogy a Tisza völgyében hringeket, földsáncokat építettek volna, arra vonatkozólag nincsenek adataink, de nem is lett volna rá szükségük, mert a Tisza völgye geográfiai helyzeténél fogva ugyis annyira védett, annyira tagozott volt, hogy mesterséges sáncok építése fölösleges is lett volna. Ott pedig, ahol nem érezték magukat elég biztonságban, meg is építették a Körös torkolata átelében, a mai Csongrádot.

Az avarok után a szlávok települtek le a Tisza völgyében, de az ő uralmuk sem volt tartós. A szlávok uralmának a honfoglaló magyarság megjelenése vetett véget.

A népvándorlaskor gazdag leletei a csongrádi, mártélyi, sövényházi, Szeged-öthalmi, Szeged-pályaudvari népvándorlaskorabeli emlékek, lovassírok, a harcias kort tükrözik vissza.

2. A magyarság megjelenése és megtelepülése a Tisza völgyében.

Az első magyar nemzetségek, amelyek a Tisza völgyének Csongrád—Szeged közötti szakaszát megszállották, az Ond, Bór és Ajtony nemzetsége volt.² A Körös és a Tisza összefolyásánál a Bór nemzetség telepedett le. Ugyancsak az északi részen az Ond nemzetségnek voltak tekintélyes birtokai. Bizo-

¹) Kogutowicz Károly dr: Egyetemi előadásai alapján.

²) Erdélyi László dr. A legrégebb magyar nemzetségek. Kézirati térkép és Hóman-Szekfű: A magyar nemzet története. I. k. A magyar törzsek elhelyezkedése az új hazában. c. térkép. 144. old.

nyítja ezt IV. Béla 1266. évi adománylevele is,¹ amelyben az Ond nemzetségéből származó Nána comes adományait a nyúl-szigeti apácák részére megerősíti. Nana comes gazdag birtok részei a Tisza völgyében, még az ősi Ond nemzetség foglalásai lehettek.

A tiszántúli részt, mint Erdélyi László és Hóman térképe is mutatja, Ajtony vezér kezébe került. Ez a három törzs volt a Tisza völgyének első foglalója.

A XI. és XII. században tiszamenti birtokosok: a garamszentbenedeki apátság, a dömösi prépostság, a nyúl-szigeti apácák, a tihanyi apátság, bakonybéli apátság, Kalán és Csupor nemzetségek.

A garamszentbenedeki apátság birtoka volt: A Böldi rév (Benildi transitus), Csany (villa Chonu), Ostra, Wosue, Sarustou, Kemby, Saperies, Sulmos, Eczetoua, Silu, Ertuk, Handortou halastavak, piscinák, továbbá Dócz (Deucha villa), a Rotunda és Lutea piscinákkal, Mártonfalva (villa Martini), Enuntou piscina Gehgy faluval. Itt végződött a garamszentbenedeki apátság birtoka.² Az 1075. évi adománylevelben szerepelnek.

A dömösi rendnek is tekintélyes birtokai voltak a Tisza völgyében. Birtokaik: Ingu villa a Curisa mocsárral, a mai Kurcával, Körtvélyes falva (Kurtweles) és halastava, Tápé (villa Thapay) halásztanya Etei halastóval. A halastó jövedelmének harmadrésze a csongrádi polgároké.³ Ugyancsak az ő birtokuk Gen villa (Algyő). Hogy a birtokrészek meddig maradtak a dömösi rend birtokában, arra vonatkozólag hiányosak az adataink. Ingu falu még a tatárjárás alkalmával elpusztult, Tápé halásztanyát a szegedi vendégek (Hospites de Zege-dino) kapják 1247.-ben.⁴

A nyúl-szigeti apácák birtoka volt: Kalán-gyűrűse (Kalan-gurussy) a Kalán-tó mellett elterülő erdőrész volt, továbbá Suat földje, Bukor, Legen, Olup földek, Buchur föld a Tiszával és Aron Morvajo mocsarával, amely a Tiszának egy kihalt ága volt. A fentemlített birtokrészek Csongrád tájékán terültek el. Az övéké volt Szeged körül a Turba és Egenpha földek

¹) Fehér: Codex dipl. IV. 3. 319. old.

²) Fehér: Cod. dipl. I. k. 433—34. old.

³) Fehér: Cod. dipl. 2. k. 73—74. old.

⁴) Fehér: Cod. dipl. IV. k. 454. old.

a Tiszával és Wartako (Vártó) mocsárral. Visarahelly (Vásárhely) földjének egy része is a nyúlszigeti apácáké. Birtokukban volt még a körtvélyesi rév negyedrésze, a Tisza mellett a Püspöky-föld a Corgu-mocsárral, a Beregdú föld, Szegvár közelében a Durha folyóval. A birtokrészek IV. Béla király 1266. évi oklevelében szerepelnek, amelyben Nana comes adományait a nyúlszigeti apácák részére, megerősíti.¹ Tehát a fentemlített birtokrészek, előzőleg a még ősi Ond nemzetségből származó Nana comes birtokai voltak.

Tiszamenti birtokos volt a bakonybéli apátság is. Az övéké volt a Nandur piscina jövedelmének hetedrésze.²

A tihanyi apátság birtoka Ányás halászfalu.³

Hatalmas birtokos volt a Tisza völgyében az Ond-nemzetségből származó Kalán-nemzetség is. Birtokaik közé tartoztak mindazon birtokrészek, amelyeket a Kalán-nemzetségből származó Nana comes adományozott a nyúlszigeti apácáknak.

A Csupor-nemzetségnek is voltak itt birtokai. Az övéké volt a Szeged és Tápé között elterülő Vártó (Wartow) nevű halastó, amelyet IV. Béla a szegedi hospiteseknek adományozott.⁴

A csupor-nemzetség birtoka közé tartozott Kopáncs falu is, Vásárhely határában.⁵

3. Középkori várak, városok, falvak.

A honfoglalás után az állandó település a Tisza völgyében csak nagyon nehezen indult meg. Ennek oka abban rejlett, hogy a magyarság az újonnan elfoglalt területen sokáig megmaradt ősi nomád életmódja mellett. A XI. századtól kezdve azonban a megtelepült magyarság szállásainak egész sorát találjuk a Tisza völgyében. Ezekből a legrégebbi halászülésekből fejlődtek ki a falvak és városok.

Első hiteles adatunk a tiszamenti településekről Géza király 1075. évi adománylevele, amelyben már szerepel a régi avar földvár helyén a csongrádi kir. vár. A tatárjárás alkalmával pusztult el s jogutódává IV. Béla az újonnan fel-

¹) Fehér: Cod. dipl. IV. 39 t. 31. old.

²) Fehér: Cod. dipl. IV. 1. t. 412. o.

³) Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VI. 70. o.

⁴) Fehér: Cod. dipl. IV. 454. o.

⁵) Fehér: Cod. dipl. III. k. 2. t. 229. old.

épített szegedi kir. várat tette. Hogy a csongrádi kir. vár a tatárjárás alkalmával elpusztult, bizonyítja IV. Béla 1247. évi adománylevele, amelyben a csongrádi kir. vár birtokát, Tápét a szegedi kir. vár kapja.¹

Másik a szegedi kir. vár, amely a tatárjárás után egyetlen erőssége a Tisza-mentének.

Városok a középkorban:

Szeged: Ósrégi halásztanyából keletkezett. Fejlődését előmozdította az a körülmény, hogy a közlekedés szempontjából kedvező helyen feküdt. Már a XII. század elején megvolt, igazolja II. Béla király 1138. évi adománylevele, melyben Gen villa (Algyó) civisei között él egy Szegedi (Cegedi) nevű szolga.² Kedvező földrajzi helyzetének tulajdonítható, hogy olyan rohamosan fejlődött. A XII. században a Tiszán és Maroson leszállított fának és sónak főlerakódó helye. Szeged sóraktárai az 1183. évben szerepelnek először, III. Béla a szegedi sóraktárakból rendeli a sót a zágrábi püspökségnek.³ A tatárjárás után fejlődését emelte az a körülmény, hogy 1247-től kezdődőleg kir. vár.⁴ Mint kir. vár, az egész Tiszavölgy központja, 1348.-tól pedig Csongrád-vm. székhelye.⁵ Tekintve, hogy a kincstár pénz-zavarban volt, Szegedet több alkalommal elzálogosította. II. József császár-korabeli vármegváltások alkalmával lett a szegedi vár területe a város lakosságának birtoka.⁶

Csongrád: Másik városa volt a Tisza völgyének. Fejlődését a tatárok pusztítása akadályozta meg. 1247-ben már a szegedi kir. várhoz tartozott.⁷

Községek:

Adrianmartyr. Ósi halászfalu a Tisza mellett. Tiszai átkelőhely. A XIV. században a zalabéri apátság birtoka.⁸ Ma már csak az ősi halászfalu emlékét Mártélypuszta tartja fenn.

¹) Fehér: Cod. dipl. IV. k. 454. o.

²) Fehér: Cod. dipl. II. k. 97. old.

³) Wenzel: Árpádkori új okmánytár. XI. k. 47—48. old.

⁴) Fehér: Cod. dipl. IV. k. 454. old.

⁵) Fehér: Cod. dipl. IX. k. 1. t. 625. o.

⁶) Reizner: Szeged története. I. k. 52. o.

⁷) Fehér: Cod. dipl. IV. k. 454. o.

⁸) Csánki: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában. I. k. 685 old.

Ányás. Ugyancsak ősi halászfalu a Tisza mellett. 1093-ban a tihanyi apátság birtokai között szerepel.¹ 1286. körül a Bór nemzetség birtoka.² A halászfalu a törökpusztítások áldozata lett.

Böld. Még az 1075. évi Géza király adománylevele említi, de csak révkikötőjét Bemildi transitus néven. A révkikötőhöz halászfalu is tartozott.³

Csany. Legrégibb települések egyike. Géza király által a garamszentbenedeki apátságnak adott birtoklevélben már van említés Csany halászfaluról a Tisza mellett, villa Chon néven. Már a XI. században is elég népes község lehetett, mert az oklevél az egyházát is megemlíti, holott egyháza csak a nagyobb falvaknak volt. Fejlődése, — mivel a kereskedelem szempontjából kedvezőtlen helyen feküdt — megakadt. Még 1326-ban is a körülötte fekvő halastavakkal együtt a garamszentbenedeki apátság birtoka.⁴

Algyő. Őségi halásztelep. Első említése Geu villa néven 1138-ban kiadott birtoklevélben található.⁵ A XIV. században a Győi (Gew) család birtoka.⁶

Derekegyháza. 1427. évben szerepel először Deregegháza néven.

Dócz. Géza király 1075. évi adománylevelében a garamszentbenedeki apátság birtokai között szerepel villa Deucha néven.⁷ Ősi halászfalu 1488-ban a Zeleméri család birtoka.⁸

Gehgy. Géza király 1075. évi adománylevelében mint halászfalu szerepel, a Tisza mellett. A község még a tatárjárás alkalmával elpusztult.

Hékéd. Kis falucska Szentes mellett. Az oklevelek Heyked néven említik. 1453-ban a körülötte lévő halastavakkal együtt a Hékédy-család birtoka.⁹

Ingó. Halászfalu a Kurca mellett. Az oklevelek villa Ingu néven említik.¹⁰ A tatárjárás alkalmával pusztult el.

1) Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VI. k. 70. old.

2) Hazai okmánytár: VI. 288. old.

3) Fehér: Cod.-dipl. I. k. 437. old.

4) Csánki: i. m. I. 685. o.

5) Fehér: Cod.-dipl. II. 97. o.

6) Csánki: i. m. I. 685. o. és Fehér: Cod.-dipl. IX. 1. t. 629. o.

7) Fehér: Cod.-dipl. I. k. 435. o.

8) Hornyik: Pustaszter története 116—17. o.

9) Haán: Békésvármegye okmánytára. 64—65. o.

10) Fehér: Cod.-dipl. II. 104. old.

Kopáncs. Kis falucska Vásárhely határában. 1231-ben a Csupor nemzetség birtokai között szerepel.¹

Körtvélyes. A dömösi-rend biztokai között szerepel az 1138. évi adománylevélben.² A XV. században a Zeleméri család birtoka.³ Révkikötő a Tisza mellett. A tatárjárás alkalmával pusztult el. Az egykori falu emlékét ma már csak Körtvélyes pusztja tartja fenn.

Mártonfalva. Halászfalu a Tisza mellett. Az oklevelek villa Martini néven említik.⁴ A tatárjás alkalmával pusztult el.

Mindszent. Mint kun telepítvény 1423-ban tűnik fel.⁵

Szentes. Ósi halászfalu. A Kurca melletti magas, védett földhátan települt. Még az ósi Ond-nemzetség foglalja el. A tatárjárás után is kis falucska. Nevét birtokosától a Szentemágocs családtól kapta. A XV. század közepén Bölddel és Hékéddel együtt a Hékédy-család birtoka.⁶

Tápé. Halászfalu a Tisza mellett Thapay néven említi először II. Béla király 1138. évi adománylevele.⁷ A csongrádi kir. várhoz tartozott, de a tatárjárás után Szeged birtoka.

Tés. A Tési-család birtokai között szerepel 1326-ban.⁸

Tömörkény. Themer kron néven a Szeri Pósa fiak birtokaként említi Zsigmond király 1415. évi adománylevele.⁹

Vásárhely. IV. Béla 1266. évi adománylevelében szerepel először. A tatárok pusztították el, mert az 1266. évi oklevél csak a vásárhelyi földet terra Visarahellyt említi.¹⁰ A Maros és a Hód-tó körül húzódó mezőség volt.¹¹

1) Fehér: Cod-dipl. III. 2. t. 229. old.

2) Fehér: Cod-dipl. II. 95. o.

3) Csánki: i. m. I. 687.

4) Fehér: Cod-dipl. I. 437. o.

5) Fehér: Cod-dipl. X. k. 6 t. 546. o.

6) Haán: Békésv. m. hajdana 64—65. old.

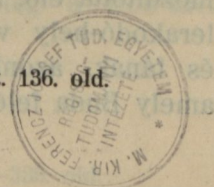
7) Fehér: Cod-dipl. II. 95. old.

8) Anjoukori okmánytár II. 327. o.

9) Csánki: i. m. I. 679. és Fehér: i. m. VIII. 3. t. 136. old.

10) Fehér: Cod-dipl. IV. 3. t. 319. o.

11) Anjoukori okmánytár III. 365. o.

Középkori települések, utak és révkihötök a Tisza mentén.

A tiszamenti települések kivétel nélkül az ősi halászfalvákból fejlődtek ki. Csongrád, Szentes, Hódmezővásárhely és Szeged kivételével továbbra is megmaradtak apró falvaknak. Az előbb említett településeknek a többiek előtt az volt az előnyük, hogy a kereskedelem szempontjából kedvező helyen feküdtek és ez járult hozzá nagymértékben, hogy az egykori kis halászfalvak felvirágoztak.

Csongrád, Szentes fejlődését a mellettük haladó aradi-út mozdította elő. Szeged pedig már az Árpádok korában is főlerakódó-hely volt a Tiszán és a Maroson leszállított sónak és fának, azonkívül Szegednél vezetett el a temesvári-út, amely Buda felé vezetett.

4. A települések pusztulása a tatárjáráskor.

A XIII. században súlyos csapást jelentett a Tisza völgyében a tatárok pusztítása és a kunok fosztogatása.

A tatárok az egész Tisza völgyét feldúlták; az egyetlen várat a csongrádi kir. várat porig égették. Ugyancsak felégették Szentest is. Hódmezővásárhely 1266. évben, a tatárpusztítás után 25 évvel is még pusztá föld, terra Visarahelly néven szerepel.¹ Szeged, amelynek vára csak a tatárjárás után épült fel, szintén áldozatul esett a tatárok pusztításainak. Ugyancsak a tatárjárás idejében pusztult el Ingu halászfalu a Kurca mellett, továbbá Mártonfalva és Gehgy halászfalvak.

A tatárok az egész Tisza völgyét feldúlták. IV. Béla, hogy hasonló pusztításoktól a Tiszavidéket megkímélje, erősegeket épít. Felépíti a tatárjárás alkalmával elpusztult csongrádi kir. vár helyett a szegedi kir. várat s a csongrádi kir. vár birtokait a szegedi várra ruházza.

A szegedi vár 1247. évben tűnik fel először az oklevelekben. Az 1247. évi adománylevélből tudjuk meg, hogy a tatárjárás alkalmával elpusztult csongrádi kir. vár birtokát képező Tápét és a tatárjárás alkalmával kiírtott Csupornemzetség Vártó nevű halastavát Szeged kapja.²

IV. Béla, hogy a néptelenné vált vidéket benépesítse, jövevényeket telepít a Tisza-vidékre.³ Betelepíti a kunokat. Az első kun települők szállásait a Hód-tava körül találjuk. Zsigmond király 1423. évi oklevele — mint kun szállást — megemlíti Mindszentet.⁴ Szeged határában 1493-ban, mint kun pusztá van felemlítve Asszonyszállása. Ugyancsak kun telepítés Csengele és Átokháza is.⁵

IV. Béla a kun telepítésekkel nem érte el a kívánt eredményt. A kunok továbbra is megmaradtak a kóbor életmód mellett. Földjüket nem művelték, csak a nagykiterjedésű pusztaságokon legeltették állataikat s állandó rablásaikkal zaklatták a magyarságot. Pusztításaiktól főleg a Hód-tava körül lévő falvak szenvedtek a legtöbbet.

¹) Fehér; Cod. dipl. IV. k. 3. t. 319. old.

²) Fehér; Cod. dipl. IV. k. 454. old.

³) Fehér; Cod. dipl. IV. k. 454. old.

⁴) Fehér; Cod. dipl. X. 6. t. 540. old.

⁵) Gyárfás; A jász-kunok története. III. k. 334—335. old.

Az 1280. évi hódmezei csatában a kunok jórésze elpusztult, a megmaradtak lassan hozzászoktak a magyarság életviszonyaihoz.

5. Gazdasági élet a mohácsi vészig.

A honfoglaló magyarság, amely a Tisza völgyében megtelepült, továbbra is megmaradt ősi foglalkozása, az állattenyésztés, halászat és a pákászkodás mellett. A Tisza-mente a sok érrel, fokokkal, mocsárral és nádasokkal az etelközi hazához hasonló élet-feltételeket jelentett számukra. Az első települések kivétel nélkül a halban gazdag vizek mellett, árvizektől védett, kiemelkedőbb földhátakon keletkeztek. Az első települések mind halászulések s ezekből az ősi halászulésekből fejlődtek ki a későbbi halászfalvak. Hogy mennyire gazdag volt halászó-helyekben a Tisza-mente, mutatják a régi korok oklevelei. (Lásd 7—8. old.)

A halászat még a mohácsi vész előtt is igen kedvelt foglalkozása volt a tiszamenti népnek. Egy II. Ulászló-korabeli kimutatás szerint Szegeden a halászok száma 3000 és egy 1552. évi kimutatás Szeged visszavételére induló hadjáratban 700 halászt sorol fel.¹

A halászat után az állattenyésztés volt főfoglalkozása a tiszamenti népnek. Mindezt bizonyítják a régi korok oklevelei, is, amelyekben sehol sem szerepel a királyok adományai között a szántóföld, hanem elsősorban is a halastavak, révek, ménesek és gulyák.

Természetesen szórványos földművelés volt a Tisza mentén. Hogy általánosan nem terjedt el, annak oka az volt, hogy a Tisza és mellékfolyói, meg a sok ér és fok kiöntései állandóan veszélyeztették a vetéseket. Inkább megmaradtak ősi foglalkozásuk, a halászat és az állattenyésztés mellett, amely biztosabb jövedelmet is hajtott. A Tisza-menti állattenyésztés nagyarányú voltát mutatja egy XV. századbéli francia utazó, Betrandon de la Brocquière leírása, aki utjában óriási gulyákat és méneseket látott legelni a tiszamenti mezőségeken.

¹) Zsilinszky ; Csongrád-vm. története. I. 137. old.

Magának Szegednek olyan nagy volt az állatállománya, hogy „bárki akár 4000 lovat is összevásárolhatott volna“.¹

A földművelés inkább a Tisza jobbparti részén volt elterjedve, ahol sokkal kevesebb volt az élő vízfolyás, úgyhogy az árvizektől nem kellett úgy félni a vetéseket. A Tiszántúlon a földművelés a sok ér, fok kiöntései miatt, csak az árvizektől védett, magasabb földhátakon volt lehetséges.

Zsigmond király 1423. évi adománylevelében kapunk adatokat először a tiszamenti földművelésre vonatkozólag. Az oklevél a kun puszták gazdag vetéseit említi.²

Betrandon de la Brocquière útleírásában is van szó a Tisza-vidék gazdag vetéseiről. Szegedet, mint gazdag állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozó várost tünteti fel az útleírás.³

Ipar a Tisza-mentén kizárólag háziipar. A tatárjárás után az általános fellendüléssel kapcsolatosan a kézműipar is elterjed. Legelterjedtebb iparágak a csizmadia-, szabó-, szücs-, szövő-fonó iparágak, a mészároság és a malomipar, tehát elsősorban azok az iparágak, amelyek a lakosság háztartási, ruházati szükségleteit elégítette ki. Szegeden — amely különben is a Tiszavidék legiparosabb városa volt — a hajóépítőipar is el volt terjedve.

A szerénykeretű háziipar a gazdagabb lakosság minden igényeit nem tudta kielégíteni. Az ékszereket, selymeket az izmaelita és görög kereskedőktől vásárolták, úgyhogy ők a kereskedelem első képviselői a Tisza mentén. Szegeden már Zsigmond király idejében kereskedői-osztály is van,⁴ akik főleg borral és sózott meg szárított hallal folytattak élénk kereskedelmet. Különben a hallal való kereskedelem a többi községekben is élénk volt s a sózott meg szárított halat messzi vidékekre elhordták. Élénk volt Szeged fakereskedelme is. II. Lajos király 1516. évi oklevelében a szegedi fakereskedőknek vámmentességet adott. Szeged fakereskedelmének alapja a Tiszán és a Maroson leúsztatott fa volt.

¹) Szamota ; Régi utazások Magyarországon. 91—92. o.

²) Fehér : Cod. dipl. X. 6. t. 540. o.

³) Szamota : i. m. 93. o.

⁴) Reizner : Szeged története. Oklevéltár. 16. old.

A terület fő közlekedési útja már ősidőktől fogva a Tisza. Az oklevelek a tiszai átkelőket is megemlítik. 1075. évben a Böldi révet (Benildi transitus) említik Csongrád tájékán.¹ Ugyancsak volt Körtvélyesnek,² Szentadrian-martyrnak is révkikötője, amely mint mártélyi rév, hosszú ideig bonyolította le a közlekedést a jobb- és balparti községek között. Szegednek is volt tiszai átkelője, amely a török uralom alatt, a török naszádosok kikötője lett.

A községek között a közlekedés országútakon bonyolódott le, de az utakat csak jó időben lehetett használni, mert egy-egy esős nap, vagy a vizek áradása az egész területet vízzel borította el, úgyhogy az utak hónapokig járhatatlanok voltak.

Tekintve, hogy révkikötő is csak négy volt a Tiszán, nagyban megnehezítette a közlekedést a Tisza jobb- és balparti községei között. Évszázadokon át a forgalmat Szentes és Szeged között a böldi és mártélyi rév bonyolította le.

Az utak Csongrádon és Szegeden át vezettek Buda felé. Szegeden át vezetett el a temesvári nagy út, amely Kiskunfélegyháza, és Kecskemét érintésével Budának irányult.³

Ugyancsak Szegednél vezetett el az aradi-út, amely Sövényháza, Dócz, Tömörkény, Csany, Csongrád és Alpár érintésével Buda felé irányult.⁴

6. A magyarság élete a török uralom alatt.

Alig hogy a tatárjárás pusztításait kiheverte a Tisza völgye, fejlődését a törökök pusztítása akadályozta meg.

A törökök pusztításaitól főleg a tiszáninneneni rész szenvedett a legtöbbet. A 150 éves törökuralom irtózatos nyomokat hagyott maga után. Az egész Tisza-mente kifosztva, a községek felégetve, lerombolva állottak. Ehez járult még az a súlyos körülmény is, hogy a meggyérült lakosság helyére

¹) Fehér; Cod. dipl. I. 437. o.

²) Fehér; Cod. dipl. II. k. 104. old.

³) Szamota; i. m. 92. és Hornyik; Kecskemét története I. k: 199. o.

⁴) Gyárfás; A jászok története. III. 490—92. és Magyar Atlas; Comitatus Csongrádiensis. Wien 1802.

szláv elemek — szerbek — tódulnak, akik különösen a törököktől elpusztított helyeken telepedtek le. Annyira elszaporodtak a tiszamenti községekben, hogy egy 1649. évi kimutatásban a rác és magyar lakosságú községeket külön sorolják fel. Magyar községek voltak: „Mező-Szeged, Vásárhely, Szentes, Böld, Csongrád, Tápé, Sörkéd, Ányás, Győ, Mindszent; szerbek: Mártély, Csany.”¹ A törökök is nagyon háttérbe szorították a számban annyira meggyengült magyarokat.

A községek elnéptelenedtek. Lakói a törökök zaklatásai és fosztogatásai miatt vagy elbújdosztak, vagy a biztonságot nyújtó városokba menekültek és ott telepedtek le. Az elhagyott és elpusztított községek határa beleolvadt a városok határába. Ezzel lehet megmagyarázni Szentes, Hódmezővásárhely és Szeged nagykiterjedésű határait.²

A török pusztítás alkalmával pusztultak el Böld, Csanytelek, Tömörkény, Dócz, Sövényháza, Hékéd, Mártély, Körtvélyes és Derekegyháza. Még 1802-ben is pusztákként tüntetik fel.³ Csany, Tömörkény, Sövényháza, Derekegyháza újra települtek. Böld, Dócz, Hékéd, Mártély, Körtvélyes továbbra is puszta vidékek maradtak.

A török-uralom súlyosan érezte hatását a gazdasági életben is. Nem művelhették zavartalanul a földet, nem voltak biztosak afelől, hogy vajjon a bevetett földet ők fogják-e learatni, mert a török valósággal éléstárának tekintette a Tisza völgyét s innen rabolta össze az egész magyarországi törökség részére a gabonát.

Az ipar továbbra is megmaradt a szerényen mozgó házi- és kézműipar keretein belül. Nagy változást idézett a kereskedelem terén a görög és török kereskedők beözönlése. Szőnyegekkel, selymekkel, ékszerekkel kereskedtek. Szegeden, Hódmezővásárhelyen és Szentesen állandó üzleteket is nyitottak.

A török-uralom a birtokviszonyokat is megváltoztatta. Az egykor híres tiszamenti birtokosság egyrésze kihalt, mások a sokat zaklatott területről eltávoztak. Új birtokosok a Mar-tonosi-Pöstyéni család. Birtokai Böld, Csongrád, Tömörkény,

¹) Zilinszky; Csongrád-vm. története. I. 251. o.

²) Kogutowicz Károly dr. Egyetemi előadásai alapján.

³) Magyar Atlas. Comitatus Csongrádiensis. 1802. Wien.

Vásárhely, azonkívül szentesi és algyői birtokrészek. A fentemlített birtokrészek a család kihalta után a Zaj-, Liszthy- és a Viczmándy-családoké.

Nagybirtokos volt a Tiszavidéken a Mágocsi-család, algyői, dóczi, körtvélyesi, sövényházi és mindszei birtokrészeikkel.

A Dóczi-család birtokai: Szegvár, azonkívül dóczi, körtvélyesi birtokrészek.

A Jakabházy-családnak algyői, körtvélyesi birtokrészei voltak.

A garamszentbenedeki apátság birtoka volt Csany.

A nyitrai káptalannak a még tatárjárás alkalmával elpusztult Serkéd község határában voltak birtokrészei. Már ebben az időben nagybirtokos volt Szeged városa is.¹

A török uralom után a birtokos nemesség letűnt. Új birtokos a területen Haruckern János gr. Szentes és Hékéd puszta volt a birtoka. Károlyi Sándor gróf birtokai: Csongrád, Szegvár, Csany, Mártély, majd házasság útján megkapják a Harruckern-birtokokat. Nagybirtokos Erdődy Sándor gróf is. Tömörkény, Dócz, Algyő, Sövényháza, Serkéd, Mindszent volt a birtoka.²

¹⁾ Zsilinszky; i. m. II. 131—32. o.

²⁾ Zsilinszky; i. m. II. 233—38.

III.

A kulturtáj kialakulása.

1. A Tisza-szabályozás és jelentősége.

A legnagyobb változást és haladást az úrbéri viszonyok rendezése és a meginduló vízszabályozási munkálatok váltották ki. A föld még mindig a földesúr birtokában maradt, de használata csekély szolgálatokért a nép rendelkezésére volt bocsátva. Az úrbéri viszonyok rendezése maga után vonta azt a körülményt, hogy a parasztembert nagyobb munkára serkentette a föld szabad használata. Nem elégedett meg pusztán a mindennapi kenyérrel, hanem földjének terményeit jó áron akarja eladni, amit csak úgy tud elérni, ha a földet észszerűen műveli. Az intenzív földművelésnek azonban nagy ellensége volt a gyakori árvízpusztítás, amely igen sokszor a gazdák egész évi fáradságát hullámsírba temette.

Az elöntött területek megvédésére való törekvés állandó volt. Az első törvényes rendelkezés az 1613. évi 27. t.-c., mely a Tisza áradása elleni védtöltés emelését a vármegyék feladatává tette.¹ A növekedő lakosság megélhetésének biztosítása, az árvízi években az elárasztásból származó mérhetetlen károk s a fokozódó igények mindinkább növelték a Tisza-szabályozás iránti kívánalmakat, annál is inkább, mert nemcsak, hogy nagy területek kerültek víz alá, hanem a tavaszi árvíz 2—3 hónapig is kintmaradt. A tavaszi árvizet a nyári árhullám még kint találta. A víz elvonulása hosszú időt vett igénybe, ami természetesen a mezőgazdálkodásban éreztette káros hatását.

1830-ban a Tisza völgyében is megindultak a rendszerebb árvízszabályozási munkálatok. Töltéseket építettek, átvágásokat eszközöltek, amely körülmény már lehetővé tette

¹⁾ Csonka-magyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége. 11. old.

a terület nagyobbfokú gazdasági kihasználását. 1830. előtt összefüggés nélküli töltések építésén kívül — amelyek csak igen kis mértékben tudtak ellentálni az árvíz romboló hatásának — egyéb munkálatok a Tisza völgyében nem történtek.

1840. évi IV. t.-c. már országos választmányt jelöl ki az országos vízszabályozási munkák megállapítására és a végrehajtási módokat keresztülvitelére nézve is.¹ Az országos választmány műszaki szakértője Vásárhelyi Pál volt, aki már nagyszabású vízügyi programot dolgozott ki a Tisza szabályozására.

Az 1844—45. évi szörnyű árvíz pusztítása után a tiszamenti megyék erélyesen követelték a Tisza szabályozását. A király Széchenyi István grófort nevezte ki a Tisza-szabályozás királyi biztosává. Az 1848-as események azonban a nagyszabású munkálatoknak véget vetettek.

Az abszolutizmus ideje alatt az 1850-ben beiktatott kormányrendelet már a folyó meder szabályozását állami feladatnak tekinti. A Tisza szabályozását egyrészt a kanyargások átvágásával, másrészt a folyó medrével nagyjából párhuzamosan haladó védtöltések megépítésével oldották meg. Az átvágásokkal megrövidítették a folyó hosszát, a töltésekkel pedig megakadályozták az árhullámok szétterülését. A töltések emelésével azonban nem oldották meg a töltéseken kívülrekedt mocsarak, erek és a csapadékból keletkezett belvizek levezetésének kérdését. Ezt a feladatot az érdekeltekből alakult ármentesítő társulatok oldották meg csatornázással. Az ármentesítő társulatok azután a mesterségesen kiépített csatornáikon a belvizeket a töltésen keresztül zsilipek és szivattyúk segítségével a Tisza medrébe emelték át.

Az eredmény, amelyet eddig is elértek, óriási volt. A mentesített terület benépesült; a földet szétosztották, bevetették s legelőnek csak annyit hagytak meg, amennyi épp az állatok legeltetésére szükséges volt. A nagy legelő-területek feldarabolása és felszántása az állatállomány csökkenését vonta maga után s azt a körülményt, hogy az addig állattenyésztő nép áttért a földművelésre. A szépen fejlődésnek

¹) Csonka-magyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége 13. old.

induló gazdasági életet még mindig veszélyeztette a Tisza gyakori áradása. Az addig elkészült árvédelmi töltések olyan alacsonyak voltak, hogy egy-egy nagyobb áradás a gátakat keresztültörte s a kultúra addigi eredményét tönkretette. Az 1876. évi nagy árvíz alkalmával a Szentés—Csongrád közötti gátszakadás 10 ezer holdat öntött el. A Csany—percsórai gátszakadás 16,000 holdat s a mindszei gátszakadás 1394 holdat öntött el.¹ Az 1879. évi árvíz katasztrófa alkalmával Szeged és környékén 85 ezer hold került víz alá. Az 1879. évi nagy árvíz pusztította el Algyő községet is. A földönfutóvá lett népnek Pallavicini Sándor örgróf birtokán árvizektől védett helyet adományozott. Így keletkezett tehát az elpusztult Algyő község lakosságából új község. Az új községet alapítójáról Sándorfalvának nevezték el. Algyő község is újra települt. Sokan nem tudtak megszokni az új községben, visszamentek régi lakóhelyükre. Sándorfalvát pedig szegedi és más környékbeli lakosok népesítették be.

Az 1879. évi nagy árvízpusztítás, amely a Tisza-völgy legnagyobb városát: Szegedet temette hullámsírba, adta meg a lendületet a nagyobb arányú szabályozási munkálatokhoz.

Az 1879. után meginduló szabályozási munkálatok minden eddigit felülmúltak, úgyhogy az ármentesítésekkel kapcsolatosan a mentesített terület kb. 169,300 kat. hold² a Csongrád—Szeged közötti ártérben.

Az ármentesítésekkel kapcsolatosan elsősorban is a mezőgazdálkodás nyert óriási területet, de nagy mértékben javultak az egészségügyi állapotok is. A mocsarak, erek, fokok lecsapolása következtében megszűnt a mocsárláz, amely a lecsapolások előtt szinte járványszerűen uralkodott.

A szabályozás után a közlekedési állapotok is megjavultak. A szabályozás előtt a Tisza és a fékezhetetlen víztömeg gyakori áradása következtében az utakat hónapokig nem lehetett használni. A József-császárkori felvételeken látszik, hogy a mocsarak, erek, fokok mennyire megnehezítették a közlekedést. Az utak nagyrészét akkor lehetett használni, ha

¹) Zsilinszki: i. m. III. k. 475—76. o.

²) Csonka-magyarországi ármentesítő és lecsapoló munkálatok s azok közigazgatási jelentősége.

a mocsarak kiszáradtak. A szegedi út, amely az algyői tiszai átkelőnél vezetett Vásárhelyre és innen Szentesre és Csongrádra, nagy víz idején nem járható. A közlekedést július végéig, sőt augusztus közepéig elzárta s csak akkor használható, ha a mocsár teljesen kiszáradt. A tápéi átkelőnél ugyan csak Szegedről út vezetett Makóra, de az út is csak a mocsarak kiszáradása esetén vált használhatóvá.¹

A vízszabályozás és lecsapolás megváltoztatta az addigi viszonyokat. Az országutak használhatókká váltak, újabb utak épültek. A vasúthálózat kiépülése is csak a vizek lecsapolása után vált lehetővé. A községek a Szeged—budapesti fővonalhoz szárnyvonalakkal kapcsolódnak. A kiépült vasúthálózat hossza 202 km. Ebben az összegben benne foglaltatik a 77-7 km. Szeged—alsótanyai gazdasági vasut is, amely így a tanya-világ értékes, gazdagabb részét is jobban a városhoz kapcsolja.

Ma már az a helyzet, hogy nincs olyan közlekedési eszköz, amellyel a községeket meg ne lehetne közelíteni. Az utak építése és karbantartása azonban igen nehéz feladat. Útépitési anyag nincs a Tisza völgyében, a szállítás pedig a nagy távolság miatt igen költséges. Ennek ellenére a városok úthálózata a lehetőség szerint kiépült és jókarban tartott, de a községek úthálózata igen sok kívánalmat hagy maga után.

A tanyarendszer intenzív kialakulása is csak az ármentesítések után vált lehetővé.

Azelőtt a Tisza, az erek és fokok gyakori áradása által veszélyeztetett területeken legfeljebb csak nyári szállásokat találhattunk. Ma már az ármentesítés előtti vízzel borított területeken a tanyák ezrei épültek. A vizek, mocsarak, nádasok helyén szántóföldeket, tanyákat találunk. Csak Csongrád és Sövényháza között a szabályozás előtt vízjárta területen kb. 8000 holdon épültek tanyák.² Szeged környékén 8000 ház épült az ártérben.³

1) Josephinische Aufnahme XIX. Coll. 28 és 29 Section.

2) Csonka-magyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok stb. 71. o.

3) U. o. 93. old.

2. A mai települések.

A települések a Tisza völgyésíkjából 3—6 méterrel kiemelkedő diluvialis platon fekszenek. ▲ diluvialis térszínt a jobbparton jóval közelebb húzódik, azért itt a községek közvetlen a víz partra települtek. Ilyenek Csongrád, Csanytelek, Algyó, Tápé és Szeged.

Egészen más a helyzet a balparti településeknél. A Tiszától a diluviális plató 5—6 km.-el húzódik hátra. A községek a Tisza partjától jóval távolabb települtek. Ilyenek Szentes, Szegvár, Hódmezővásárhely. A balparti településeknél kivétel Mindszent. A község háromszög alakban egész a Tiszáig kiugró földhátra települt.

A települések zárt települési típusúak, csupán Tömörkénynél és Sövényházánál nem találjuk meg ezt a zárt települési módot. A házak szétszórtan települtek. Inkább népesebb tanyajellegük van.

A településeknél érdekes szembeállítani a régi helyszínrajzot a szabályozás után létesült települési móddal.

A szabályozás előtti települések rendszerint az erek, fokok irányát követték, amely mellé települtek. Ezért olyan rendszertelenek.

A régi településnek legszebb példája Hódmezővásárhely. Az első település a Hód-tó partján keletkezett. Az utcák félhold alakban követik a tó partvonalát. A város későbbi települései a tóba torkolló s meanderező erek partját követik, ezért olyan girbe-görbék, rendszertelenek. A város szabályozás utáni településeit a nyílegyenes utcák jellemzik.

Szentes, Szegvár régi települései is a Kurca-ér szeszélyes kanyarulatait követi. Ezeknél is a szabályozás utáni települések élénk ellentétben állanak egyenes, derékszögben futó utcáikkal, a szabályozás előtti rendszertelen települési móddal.

A településeknek egy másik típusa: Szeged.

A szabályozás után teljesen újra épült. A körútak és sugárutak körül csoportosuló, derékszögben haladó nyílegyenes utcák jellemzik.

Sándorfalva helyszínrajzán is meglátszik, hogy a szabályozás után települt. Nincsenek rendszertelen utcái, mint az ősi településű községeknél.

A falvakban a házak rendszeren „véggel“, rövidebb oldalukkal néznek az utcára s ami minden falura jellemző, hogy a házak nem szorosan egymás mellé épültek, mint a városokban, hanem a házakat gyakran 1 holdas porták választják el egymástól.

A nagyobb mérvű építkezés az ármentesítések után indult meg.

1825-ben tehát még a szabályozások előtt, a házak száma :*

Algyő	189
Csanytelek	223
Csongrád	1231
Derekegyháza	40
Hódmezővásárhely	3527
Magyartés	89
Mindszent	542
Sövényháza	54
Szeged	4231
Szentes	2271
Tápé	281
Tömörkény	<u>1</u>

Összesen : 13.102

Az 1825. évi adatok összehasonlítva az 1930. évi adatokkal, látjuk azt a nagyarányú fejlődést, amely az építkezés terén megnyilvánult.

* Ludovicus Nagy Notitiae politico geographico stb. 141—143. old.

1930-ban a házak az építési anyag és tető-fedési anyag szerint a következőkép oszlottak meg:¹

Község neve	Házak száma	Kő v. téglá	Kő vályog sár	vályog v. sár	Fa v. zsin-dely	cserép pala hádog	zsin-dely deszka	nád zsup
Algyő	816	10	51	754	1	698	15	103
Csanytelek	897	19	95	775	8	540	17	340
Csongrád	5880	327	2129	3418	6	3971	167	1742
Derekegyháza	521	59	47	410	5	488	5	28
Hódmezővásárhely	14102	865	2801	10403	33	12137	171	1794
Magyartés	92	2	6	84	—	64	1	27
Mindszent	2276	22	304	1947	3	1851	58	367
Sándorfalva	1401	6	166	1227	2	1072	149	180
Sövényháza	1096	57	134	901	4	591	45	460
Szeged	20299	4899	6232	9033	135	13401	1095	5803
Szegvár	1855	16	391	1432	16	1450	11	394
Szentés	7987	253	1820	5846	68	6248	202	1537
Tápé	962	30	457	380	95	773	30	159
Tömörkény	759	5	23	73	—	439	35	285
Összesen:	58943	6570	14646	36683	376	43723	2001	13218

A házak építési és tetőfedési anyag szerinti eloszlása azt mutatja, hogy minden településnél a házak legnagyobb része vályogból épült. Még a városokban sem kedvezőbbek az állapotok. Látjuk pl. hogy Hódmezővásárhelyen a 14,102 házból 10,403 ház épült vályogból. Ennek oka azzal magyarázható, hogy kőbánya nincs a Tisza-vidéken, a nagy távolság miatt a kő ideszállításra olyan drága, hogy inkább építik a házakát a jóval olcsóbb vályogból.

A kőből és téglából épült házak száma jóval kisebb a vályogból épült házak számánál. Egyedül Szegednél kedvezőbb a helyzet. A 20,299 házból 4899 ház épült kőből és téglából.

A tetőfedésnél ma már a cserép használata a legáltalánosabb. A szabályozás előtt azonban a rengeteg nádas szolgáltatta a tetőfedési anyagot. A nádfedelű házak még többnyire a szabályozás előtti építkezés maradványai. A nádasok le-

¹) 1930. évi statisztikai évkönyv adatai alapján.

csapolása következtében a tetőfedési anyagát a tiszamenti nép elvesztette s így az újabb építkezéseknél még a falvakban is inkább a cserepet használják tetőfedésre.

3. Lakosság.

Lélekszám szerinti, nemzetiségi és vallási megoszlás.

A lélekszám rohamos növekedése is az ármentesítésekkel kapcsolatos. Az ármentesítések előtt 1825-ben.¹

Algyő lakossága	413
Csanytelek lakossága	1699
Csongrád „	10,613
Derekegyháza „	269
Hódmezővásárhely lakossága	26,166
Mindszent ² „	5004
Szeged „	32,209
Szegvár „	4001
Szentes „	16,141
Tápé „	1879

Az egész területen 1825-ben 98,394 ember él.

Az 1825. évi statisztikát, egybevetve a szabályozás utáni 1890. évi népszámlálási adatokkal, látjuk azt a rohamos fejlődést, amely csak az ármentesítések után vált lehetővé.

¹) Ludovicus Nagy; i. m. 141—143.

²) Mindszent népszámlálási adatai között Tömörkény népszámlálási adatai is fel vannak véve.

1890-ben a községek népszámlálási adatai a következő:

Község neve	1890.	vált.	%
		1825-1890.	
Algyő	2566	2153	521·4
Csanytelek.....	2978	1279	75·8
Csongrád	20802	10189	96·0
Derekegyháza	1910	1641	610·0
Hódmezővásárhely	55475	29309	112·0
Magyartés	413	—	—
Mindszent ¹	9203	7029	140·4
Tömörkény	2830		
Sándorfalva	3780	—	—
Sövényháza	5290	4935	1394·7
Szeged	85569	53360	165·6
Szegvár	6810	2809	70·2
Szentes	30791	14850	92·0
Tápé	2284	405	22·0
Összesen:	230701	132208	134·3

A lélekszám statisztika 1900., 1910., 1920. és 1930. évi adatait vizsgálva, kitűnik, hogy a növekedés tovább folytatódik, részint a természetes szaporodás, részint a bevándorlás következtében. 1910-ben három községben fogy a lakosság száma, az előbbi évekhez viszonyítva:

Algyőn 17 lélekkel 0·56 ‰-kal,
Magyartésen 26 lélekkel 5·7 ‰-kal,
Sövényházán 79 lélekkel 1·3 ‰-kal.

1920-ban csupán Hódmezővásárhelyen csökken a lakosság 1523 lélekkel: 2·44 ‰-kal.

1930-ban Hódmezővásárhelyen tovább tart a csökkenés 380 lélekkel: 0·95 ‰-kal, Magyartésen 29 lélekkel: 6·53 ‰-kal, Mindenten 123 lélekkel: 1·2 ‰-kal és Tömörkényen 4 lélekkel: 0·11 ‰-kal.

A csökkenést Magyartésen és Tömörkényen a gazdasági cselédek elköltözése, Hódmezővásárhelyen pedig egyrészt a gazdasági cselédek elköltözése, másrészt az ott állomásozó katonaság áthelyezése okozta.²

Nemzetiségi probléma nincs a Tisza-vidéken. Az egész terület szintiszta magyar lakosságú.

¹) Mindszent és Tömörkény népszámlálási adatait, tekintve, hogy 1825-ben a két község együtt volt kimutatva, 1890-ben is együtt veszem.

²) Statisztikai közlemények alapján.

Lélekszám-megoszlás.

Község neve	1900.	1890—1900.		1910.	1900—1910.		1920.	1910—1920.		1930.	1920—1930.	
		vált.	%		vált.	%		vált.	%		vált.	%
Algyő	3054	448	19·—	3037	—17	—0·56	3050	13	0·4	3525	475	15·6
Csanytelek	3468	490	16·4	4231	763	22·—	4652	421	9·4	4670	18	0·4
Csongrád	22619	1817	8·7	25310	2691	11·9	25888	578	2·2	26046	158	0·6
Derekegyháza	1869	—59	3·—	2040	171	9·1	2567	527	25·8	3117	550	21·4
Hódmezővásárhely	60883	5408	9·6	62445	1562	2·5	60922	—1523	—2·44	60342	—580	—0·9
Magyartés	456	43	10·4	430	—26	—5·7	444	14	3·2	415	—29	—6·5
Mindszent	9667	464	5·—	10057	390	4·—	10069	12	0·1	9946	—123	—1·2
Sándorfalva	4132	352	9·3	4960	828	20·—	5639	679	13·6	5675	36	0·64
Sővényháza	6086	760	15·—	6007	—79	—1·3	6469	462	7·6	7330	861	13·3
Szeged	99405	13836	16·1	113872	14467	14·5	119109	5237	4·4	135071	15962	13·4
Szegvár	7249	439	6·4	7369	120	1·6	7872	503	6·8	7979	107	1·36
Szentes	31308	517	1·6	31593	285	0·9	32387	794	2·5	32861	474	1·46
Tömörkény	3211	381	13·4	3435	224	6·9	3797	362	10·5	3793	—4	—0·11
Tápé	3365	481	16·6	3808	443	13·1	3823	15	0·3	4288	465	12·2
Összesen :	256772	25377	11·—	278594	21822	8·5	286688	8094	2·9	305058	18370	6·4

A népesség megoszlása anyanyelv szerint 1930-ban.

Község neve	össz. lak.	ma- gyar	%	né- met	%	tót	%	oláh	%	hor- vát	%	szerb	%	egyéb	%
Algyő	3525	3516	99·6	3	△	1	△	40	11	—	—	—	—	1	△
Csanytelek	4670	4665	99·9	3	△	—	—	—	—	—	—	—	—	2	△
Csongrád	26046	25991	99·8	23	△	1	△	—	—	—	—	3	△	28	0·11
Derekegyháza	3117	3063	98·5	5	0·2	46	1·5	2	△	—	—	—	—	1	△
Hódmezővásárhely	60342	59997	99·5	120	0·2	117	△	48	△	5	△	9	△	46	△
Magyartés	415	415	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mindszent	9946	9918	99·7	8	△	1	△	9	△	1	△	1	△	8	△
Sándorfalva	5675	5659	99·7	6	0·11	—	—	1	△	—	—	—	—	9	0·16
Sövényháza	7330	7312	99·7	11	0·15	2	△	—	—	—	—	1	△	4	△
Szeged	135071	133054	98·5	1420	1·1	112	△	106	△	50	△	130	△	199	0·15
Szegvár	7979	7939	99·5	6	△	4	△	5	△	1	△	1	△	23	0·3
Szentes	32692	32861	98·7	53	0·16	35	0·11	6	△	4	△	—	—	71	0·2
Tömörkény	3793	3791	99·9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	△
Tápé	4288	4263	99·3	7	0·16	2	△	1	△	—	—	3	△	12	0·3
Összesen:	305058	302275	99·1	1665	0·55	321	0·11	182	△	61	△	148	△	406	0·13

△=0·1 %-nál kevesebb.

Népesség megoszlása vallás szerint 1930-ban.

Község neve	róm. kat.	%	gör. kat.	%	ref.	%	ág. ev.	%	gör. kel.	%	izr.	%	egyéb	%
Algyó	3390	96—	9	0·3	77	2·2	7	0·2	4	0·1	11	0·3	27	0·8
Csanytelek	4594	98·4	9	0·2	56	1·2	4	△	—	—	7	0·15	—	—
Csongrád	25315	97·2	42	0·2	270	1·03	41	0·16	19	△	345	1·33	14	△
Deregyháza	2093	67·15	6	0·19	434	13·92	536	17·1	12	0·38	4	0·13	32	1·03
Hódmezővásárhely	19686	32·6	146	0·24	35682	59·1	2611	4·33	375	0·6	1151	1·9	691	1·04
Magyartés	298	71·8	—	—	110	26·5	2	0·5	4	0·96	1	0·2	—	—
Mindszent	9563	96·1	13	0·13	209	2·1	21	0·2	26	0·26	103	1·04	11	0·11
Sándorfalva	5547	97·7	5	△	65	1·14	12	0·2	3	△	42	0·7	1	△
Sövényháza	7039	96—	10	0·14	247	3·37	16	0·22	1	△	14	9·19	3	△
Szeged	119002	88·1	560	0·42	7206	5·34	1888	1·4	517	0·38	5560	4·1	330	0·24
Szegvár	7622	95·6	14	0·18	212	2·66	17	0·2	31	0·39	63	0·8	20	0·25
Szentes	161151	49·0	75	0·23	15147	46—	617	1·9	277	0·84	666	2·02	28	△
Tömörkény	3766	99·3	8	0·21	13	0·34	—	—	—	—	6	0·16	—	—
Tápé	4417	96—	10	0·23	134	3·1	8	0·19	10	0·23	9	0·2	—	—
Összesen:	228183	74·8	915	0·3	59862	19·6	5780	1·9	1279	0·4	7982	2·6	1157	0·4

△=0·1 %-nál kevesebb.

Felekezeti tekintetben Csanytelek, Sándorfalva és Tömörény községekben a katolikusok az összlakosságnak átlagosan 98 %₀-át teszik ki. Csongrádon, Derekegyházán, Sövényházán, Tápén a református vallásúak is nagyobb számban vannak képviselve a katolikusok mellett. Hódmezővásárhelyen és Szentesen a reformátusoknak nagyobb a százaléka, mint a katolikusoknak. Zsidó vallású a Tiszamellék két legnagyobb városában: Hódmezővásárhelyen és Szegeden van a legtöbb. A kereskedői osztály legnagyobbbrészt belőlük kerül ki. (Lásd részletes nemzetiségi és vallási statisztikát.)

4. Gazdasági élet.

Az ármentesítésekkel kapcsolatosan a birtokviszonyok is gyökeresen megváltoztak. A szabályozás előtt úgyszólván az egész terület nagybirtok volt. Ma a terület legnagyobb birtokai Szeged (69,349 hold), Pallavicini (54,013 hold) és Károlyi (9331 hold) családok. Weiss Manfréd (7619 hold), Hódmezővásárhely (4982 hold), Csongrád (4130 hold), Szentes (3354 hold) és Körös-Tisza-Marosi Ármentesítő Társulat (2701 hold) birtokában vannak. A terület 30·5 százaléka nagybirtok, 69·5 százalék a közép- és kisbirtok között oszlik meg. Sok azoknak a száma is, kik bérletképpen vagy saját tulajdonban 1—5 holdon gazdálkodnak.

Voltaképpen cél az ármentesítésekkel az volt, hogy az árvizektől megszabadult területet mezőgazdaságilag használhatóvá tegyék. A nagy átalakítást, amelyet az ármentesítés a mezőgazdálkodás terén kiváltott, mutatja az 1895. évi mezőgazdasági statisztika.

Mezőgazdasági statisztika 1895-ből.

Község neve	Terület kat. holdak- ban	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Le- gelő	Erdő	Nádas	Nem termő
Algyó	1539	1073	40	294	4	168	—	—	40
Csanytelek	8999	5661	12	698	25	1317	267	—	1019
Csongrád	39424	20070	120	8129	1909	6313	105	13	2755
Derekegyháza	20485	13583	28	579	13	5215	420	—	647
Hódmezővásárhely	122290	99821	585	3417	1490	13782	58	30	3107
Magyartés	2034	1362	3	311	—	209	7	9	133
Mindszent	9027	7055	89	140	134	756	8	6	839
Sándorfalva	4040	1547	163	770	67	1159	176	5	153
Sövényháza	56918	28246	33	9330	179	12825	2344	92	3846
Szeged	141208	68308	646	15811	8407	31483	7664	900	7989
Szegvár	15576	10979	99	831	109	1196	9	160	1193
Szentes	63381	48704	298	4470	548	10341	49	227	3744
Tömörkény	6643	3806	17	105	5	1334	17	200	159
Tápé	7390	8326	4	1229	28	694	306	64	1239
Összesen:	500954	313049	2037	46034	12918	86792	13432	1709	25710
%-ban:		62·4	0·4	9·1	2·5	17·3	2·7	0·4	5·2

Hogy mennyire áttért az egykor állattenyésztő nép a mezőgazdálkodásra, látjuk, hogy az össz-területekből csak a szántóföld 313,049 kat. hold, 62·4 %-ék, míg a legelő, az állatvilág egykori terrénuma mindössze 86,792 hold, 17·2 %.

Földműveléssel és állattenyésztéssel az összlakosság több, mint fele: 51 százaléka foglalkozik.

Az egyes termelési ágak alkalmazkodnak a talajviszonyokhoz. A kalászosok közül főtermény a búza, rozs, árpa, zab. A búzatermelésre kiválóan alkalmasak a kötött humuszos, televényes földek, míg a rozstermelésre főleg a diluvialis, homokos területek. A rozs a futóhomokon is megterem, de terméshozama jóval kevesebb.

Búzából holdanként az átlagos termés 8—10 q, a rozsból a diluvialis homokon 10—14 q, a futóhomokos területeken 4—5 q.

Búzából átlagosan a szántóföldek 45—50 %-át vetik be, rozsból pedig 26—27 %-ot. Árpából 4 %-a, zabból 2 %-a van bevetve a szántóföldeknek.

A termelési ágak között nagy szerep jut a tengeri termesztésének, amely a nagyarányú sertéstenyésztéssel van összefüggésben. Átlagosan a szántóföldeknek 25—30 %-át veszi igénybe, holdankénti terméshozama 12—15 q között váltakozik.

Nagyarányú a burgonya-termelés is. A szántóföldeknek átlagosan 5 %-át foglalja el a burgonyából bevetett terület. Termelésére főleg a laza, homokos talaj alkalmas.

A hüvelyesek termesztése közül igen elterjedt a bab és borsó. Leginkább, mint kukorica közöttes növényt termesztik.

Az ipari és kereskedelmi növények, a cukorrépa, dohány, kender és len, mint általában az egész Alföldön, a Tisza-melléken is elenyészően kevés helyet foglalnak el. Annak ellenére, hogy Szegeden két kendergyár van, azonkívül Derekegyházán kenderkikészítő-telep működik, a kendergyárak a világ legkülönbözőbb helyeiről szerzik be a nyersanyagot.¹ Csany, Ányás, Dócz dohánykertészete virágzó volt, ma már teljesen lehanyatlott. Ma összesen 9-en foglalkoznak dohánykertészettel s az egész megyében 10 hektár a dohánynal bevetett terület. 1935-ben az évi termés 60 q dohány volt² s ezzel a terület egykor híres dohánykertészete ki is merül.

Mint speciálitást meg kell említenünk Szeged paprika-termelését, amely nemcsak az országban ismert, hanem világsággal világhírűvé vált. Ez a nagyarányú paprikatermelés a szegedi birtokviszonyok folyamánként alakult ki. A sok törpebirtokos a tulajdonában lévő birtokból a legnagyobb hasznot akarja húzni s a paprika termelése volt az, amely a legnagyobb kereseti lehetőséget nyújtotta. Szeged szánfőföldjeinek 5 %-át foglalják el a paprikaföldek.

A gyümölcsstermelés terén újabban nagy fejlődés tapasztalható. Nemcsak a mennyiségre, hanem a minőségre is gondot fordítanak Szeged környékén. A Károlyi- és Pallavicini-uradalmak területén szakszerűen telepített gyümölcsösök vannak.

Legelterjedtebb az alma, kajszibarack, őszibarack, cseresznye, szilva és körte termesztése. Híres a tiszamenti

¹) Helyi közlések alapján.

²) 1935. évi statisztikai adatok a „Statisztikai közlemények“ alapján.

szőlőművelés is. Az 500,954 kat. holdból 12,918 kat. hold, 2,5 %-ék, a szőlővel beültetett terület. Különösen híres Szeged és Csongrád szőlőművelése. Szegeden 8,407 kat. hold, Csongrádon 1909 kat. hold a szőlővel beültetett terület. Egyébként Csongrád gyümölcsstermesztése mindig elsők közé tartozott a Tisza-vidéken.

A fejlett mezőgazdálkodás mellett virágzó az állattenyésztés is, de ma már nem azon van a fősúly, mint volt az ármentesítések előtt. Főleg az uradalmaknak (Pallavicini, Károlyi) fejlett az állattenyésztése. A lótenyésztés az egész Tiszavidéken virágzó, mert a kiterjedt gazdálkodási mód mellett a ló, úgy a gazdaságban, mint a közlekedésnél szinte nélkülözhetetlen. A „Nónius“ tenyésztése a legelterjedtebb.

A szarvasmarhatenyésztés a nagy legelőterületek feldarabolása óta visszafejlődést mutat. Az egykori hatalmas legelőterületeken ezer számra tenyésztő magyar fajta tehenek helyett túlnyomólag a jobban tejelő piros-tarka nyugati fajta tenyésztése az általános. Az uradalmak törzskönyvezett tenyészállatokat tartanak. A szarvasmarhatenyésztés főleg hús- és tejtermelésre irányul. Az uradalmaknak a nagyarányú tehenészettel kapcsolatosan tej-feldolgozó üzemek vannak. Tejfeldolgozó nagyobb üzem van Szegeden, Hódmezővásárhelyen is. A szomszédos falvak és tanyák tejfölöslegének jórészét ezek az üzemek dolgozzák fel.

A sertésenyésztés a nagyarányú tengeri termeléssel kapcsolatos. Főleg a hús-sertés tenyésztése a legáltalánosabb. A fejlett sertésenyésztés Szeged híres húsfeldolgozó iparának — szalámigyárának — vetette meg az alapját.

A juhászat, amely még a szabályozás előtt a Tiszavidéken igen híres volt, ma már főleg csak az uradalmak területén jelentékenyebb.

Általánosan el van terjedve a területen a baromfi-tenyésztés is főleg azért, mert a tanyai gazdálkodás módja, a baromfi-tenyésztés szempontjából igen kedvező. Legelterjedtebb a magyar parlagi tyúknak a tenyésztése. Újabban a pulyka-tenyésztés kezd fellendülni a tanyák között. Sok libát is tenyésztenek, de a kacsát a tiszamenti nép nem igen kedveli s főleg az ármentesítések után megmaradt vizek, nádasok mellett

tenyésztik. A kacsatenyésztés legáltalánosabb Szentes, Hódmezővásárhely környékén.

A nagyarányú baromfitenyésztés nemcsak a helyi szükségletet látja el, de sok baromfit szállítanak külföldre, főleg Ausztria, Németország és Anglia piacaira. A tojáskereskedelem Németország, Ausztria, Csehország, Olaszország és Svájc felé irányul. 1936. évben a baromfi- és tojásexport a következő volt: ¹

	Szeged	Szentes	Hódmezővásárhely*
csirke	358.489 kgr.	657.561 kgr.	20.000 kgr.
pulyka	100.654 „	161.821 „	180.000 „
liba	24.209 „	68.462 „	—
kacsa	63.302 „	76.338 „	—
tojás	600.280 drb.	2,813.320 drb.	10,395.360 drb.

Az egykor híres tiszamenti halászat a szabályozás után sokat vesztett jelentőségéből. A szabályozás, a sok ér és fok lecsapolása következtében a halállomány megcsappant. A kifogott hal csak a helyi szükségletet látta el, de kivitelre már nem jutott. Újabban a halállomány megszorodott azáltal, hogy a Szeged mellett elterülő Fehértót halastónak alakították át.

A halgazdaságot a Szegedtől északnyugatra elterülő kb. 3000 kat. hold szikes lapályon a közelmúltban létesítették. A halastó 6 medencére osztva, 900 kat. hold területen fekszik. A medencék tavaszi vízellátása a Tisza magas vízállásánál, szivattyú segítségével a tápláló csatornából történik, de táplálhatják a halastavat belvízzel is. A nyári párologás pótlására öt bővízü ártézi kút szolgál. A halastavat három éve helyezték üzembe. A tógazdaság az üzembe helyezésnél 60 q egynyaras és 220 q kétnyaras pontyivadékot helyezett el. Az első évi termelés, — annak ellenére, hogy az ívatás nem járt sikerrel —

¹⁾ Külkereskedelmi Hivatal adatai alapján.

* Liba, kacsa kiviteli adatok hiányosak.

megközelítette az 1000 q-át.¹ A tenyésztett hal elsőrendű minőségű és kitűnő ízű. Szeged jó piaca a fehértói halgazdaságnak, de sok halat szállít külföldre, főleg Ausztriába.

Ugyancsak itt említhetjük meg a felgyői uradalom halgazdaságát is.

A belterjes mezőgazdálkodással kapcsolatosan igen fejlett a mezőgazdasági ipar. Legfontosabb ágai: a malomipar, szalámi-készítés és kenderfonó-ipar.

A malmok közül csak a legnagyobbakat említjük: Csongrádon 3, Szentesen 5, Mindszenten 2, Hódmezővásárhelyen 8, Szegeden 5 gabona- és 9 paprikamalom működik. A hódmezővásárhelyi Tóth-malom és a szegedi Back-malom örleményei országos viszonylatban is elsőrendűek.

A másik gyárszerüleg üzött ipar a szegedi szalámikészítés. A háborút megelőző időkben az élő állatot főleg Bácska és Bánát szállította. A háború után a szalámi-gyártáshoz szükséges élőállat beszerzése is nagy nehézségbe ütközik, úgy hogy 2 szalámigyár kénytelen volt a vállalatot beszüntetni. Ma már csak a „Pick Márk“-féle szalámigyár működik. Készítményeit az európai államokon kívül Amerikába exportálja.

Virágzó Szeged kenderfonóipara is. A nyersanyag jórészt, 90 %-át a háború előtt Bács-Bodrog-vm. szolgáltatta. A megváltozott helyzet a kendergyárakat arra kényszerítette, hogy maguk térjenek át kendertermelésre. (Kenderkikészítő telep Komódi, Királyság) s így a feldolgozandó anyag egy részét maga termelje. A még ezen felül szükséges nyersanyagot a világ legkülönbözőbb helyeiről szerzik be. Még Manilla és Ujzelandi fonalakat is dolgoznak fel. A Szegedi Kenderfonó R.-T. főleg zsákvásznat, hevedert, köteleket készít. Külön speciálitása a négyzetkötelek készítése; egész Közép-Európában egyetlen gyár, amely gyártja. A Magyar Kender- Len- és Jutaipari R.-T. ponyvák, zsákok készítésén kívül, áttért szövetek, szőnyegek, ruhavásznak készítésére is. A kendergyárak főleg

---

¹) Hatyolkai Papp István; Szeged környéke vízrendezésének megoldása és annak hatása a fehértói halgazdaság létesítése c. közleményből. Vízügyi közl. XII. évf. 402. 639. o.

Angliába, Németországba, Ausztriába, északi államokba, Csehszlovákiába, Görög- és Törökországba exportálnak.¹

Gyárszerű ipar a már említett iparokon kívül a téglagyártás. Tekintve, hogy kőfejtő nincs a Tisza-vidéken, más anyaggal kellett a követ pótolni. A kőhiány vezetett a téglagyártáshoz. Szentesen egy, Hódmezővásárhelyen kettő és Szegeden is két nagyobb téglagyár működik.

Nagyarányú volt a faipar is, különösen Szegeden, mely már az Árpádok korában főlerakodó helye volt a Tiszán és Maroson leúsztatott fának. A háború előtt Angliába, Romániába, sőt még Afrikába is exportáltak szegedi faárút. A háború után Erdélyből a Maroson leúsztatott fa minimális. A Tiszán a tutajozás Máramarosból újabban megindult, de annak ellenére Szeged híres faipara válsággal küzd.

Nagyobb gyárak a Tisza völgyében Derekegyházán, Szentesen, Hódmezővásárhelyen és Szegeden vannak, még pedig: Derekegyházán 1 kenderkikészítő-telep, Szentesen: 1 téglagyár, 1 fűrésztelep, Hódmezővásárhelyen: 2 téglagyár, 1 fűrésztelep, 3 kötszövőgyár és 1 cipőgyár, Szegeden: 2 lakatosárúgyár, 2 téglagyár, 4 gőzfűrészgyár, 3 asztalosárúgyár, 1 bőrgyár, 2 kefégyár, 1 kenderkikészítő-telep, 1 kötélárúgyár, 3 kender-, len- és jutafonó-szövőgyár, 2 tejfeldolgozó-gyár, 1 dohánygyár, 1 szikvizgyár, 1 gyufagyár és 1 szalámi-gyár működik.²

Az itt felsoroltak a 20—50 segéddel dolgozó gyárak. Az adatokból látszik, hogy Szeged gyárszerű ipara az egész Tisza völgyében a legnagyobb.

A városokban csak az építőipar, ruházati-, butor-, és húsfeldolgozó ipar jelentősebb. Az egykor híres szappanfőző-, gombkötő-, hajóépítő-ipar áldozatul esett a nagyiparnak.

A községekben főleg azok az iparágak vannak elterjedve, amelyek a lakosság legelemibb szükségletét elégítik ki, még pedig a szabó-, csizmadia iparágak és a mészároság. Egyéb szükségleteiket a városokból szerzik be.

¹) Helyi közlések alapján.

²) 1930. évi statisztikai közlemények adatai alapján.

0—20 segéddel dolgozó ipari üzem van.¹

Csanyteleken	83
Magyartésen	1
Sövényházán	48
Tömörkényen	49
Algyőn	56
Sándorfalván	111
Tápén	46
Derekegyházán	38
Mindszinten	234
Szegváron	596
Csongrádon	692
Szentesen	1099
Hódmezővásárhelyen	1924
Szegeden	3763

Az itt felsorolt üzemeknél a legtöbb az olyan iparos, aki csak maga, vagy legfeljebb 1—2 segéddel dolgozik.

Húsznál több segéddel dolgozó vállalatok száma:

Derekegyháza	1
Csongrád	2
Szentes	11
Hódmezővásárhely	13
Szeged	60

A házi iparok közül megemlíthetjük Szentes és Hódmezővásárhely cserépedény-iparát. Már nem is egyszerű fazekas-iparral állunk szemben, hanem a két város iparművészeti termékeivel.

Híres a szentesi fekete edény, amelyet az egész országban csak a szentesi fazekas-családok tudnak különleges festéssel és égetéssel előállítani.

Ugyancsak híresek a hódmezővásárhelyi majolika-edények, amelyek ép úgy, mint a szentesi fekete edények, festé-

¹) 1930. évi statisztikai közlemények adatai alapján.

sükkel és művészi kidolgozásukkal az egész országban egyedül állanak.

Gyékényen alapuló évszázados háziipar Tápé gyékényfonó ipara, még ma is megvan. A szabályozás előtt a nyersanyag, a gyékény helyben volt. A szabályozás a nyersanyagtól a község lakosságát megfosztotta, úgyhogy távolabbi vidékekről Balaton mellékéről, Dóczy-tó környékéről kénytelenek beszerezni a szükséges nyersanyagot. Nemcsak szőnyegeket, hanem igen szép és ízléses piaci szatyrokat, házi cipőket is készítenek a gyékényből.

Megemlíthetjük, mint speciális háziipart, Szeged tarhonyakészítését és papucs-iparát. A szegedi pillangós papucs nemcsak az egész országban, de külföldön is keresett kézműipari cikk.

Az ipar bármennyit fejlődött is az utolsó században, még nincs a lakosság számával arányban. Az összlakosságból 21·4 %-a foglalkozik iparral. Az ipar továbbra is megmaradt kisipar jellegűnek. Természetesen ennek oka abban keresendő, hogy nincs nyersanyag a feldolgozásra, holott a nagyipar legelső követelménye éppen az, hogy nyersanyag álljon rendelkezésre. A nyersanyagot a nagyarányú gabonatermelés szolgáltatja s ez az oka annak, hogy a Tiszavidék az egész ország legagrárabb jellegű területe.

A kereskedelem az előbbi századokhoz viszonyítva a múlt század közepe óta sokat változott. Fejlődését annak köszönhette, hogy a hajóforgalom rendszeresen megindult a Tiszán s így a gabonát és egyéb terményeket a távolabb fekvő piacokra is elhordhatták. A vasut-hálózat kiépítése is nagyban elősegítette a Tiszavidék kereskedelmét. Kiépült a Szeged—budapesti vasutvonal, a tiszamenti községek Tés, Tápé, Derekegyháza kivételével mellékvonalakkal kapcsolódtak a fővonalhoz s így a teherforgalom számára is megnyílt a Tiszavidék.

A kereskedelem, — tekintve, hogy szoros összeköttetésben áll az iparral — főleg terménykereskedelem, úgyhogy ebből a szempontból a Tisza völgye a legelső helyen áll az országban. A Szegedről elszállított 1936. évi gabonakivitel 12.000

vaggon.¹ Ebben az összegben benne foglaltatik a Tiszavidék és a Körösök vidékének gabonakivitele, amelyet Szegedről uszályokon szállítanak tovább.

Szegednek a paprikakereskedelme igen nagyarányú. A makói hagyma- és zöldségkereskedelem egy része is Szegeden át bonyolódik le.

Szentesnek, Hódmezővásárhelynek és Szegednek nagy a baromfi-kivitele. (Lásd : 45 oldal)

Újabbán a gyümölcskereskedelem terén Szegeden tapasztalható fejlődés.

A belföldre és 1936-ban exportált gyümölcs métermázsában :*

	Külföldre	Belföldre
Cseresznye és meggy	982	3418
Kajsziarack	8300	3820
Őszibarack	1362	1420
Alma	2216	1611
Körte	252	228
Szilva	1392	1022
Szőlő	1373	698

Összesen a külföldre exportált gyümölcs 16,077 q és belföldre 12.217 q 1936. évben tehát 28,294 q az elszállított gyümölcs.

Igen nagyarányú a városok helyi szükségletét lebonyolító kereskedelem. A városokban sok a fűszerárú-, textilárúkereskedés, vásárú-üzletek is nagy számban vannak s a falvak lakossága közelebbi városból szerzi be a háztartási, ruházati, gazdasági és egyéb szükségleteit.

Fokozza a városok kiskereskedelmét az a körülmény is, hogy heti vásárok alkalmával a termelő a közeli városokba viszi terményeit értékesíteni.

A kereskedelem előmozdítása érdekében újabbán mindinkább felvetődik a Duna—Tisza-csatorna szükségességének kérdése. A csatorna célja kettős lenne; egyfelől elősegítené az Alföld mesterséges öntözését, másfelől pedig kapcsolatot teremtené a Duna-völgye és a Tisza-mellék között. *Amióta*

¹⁾ Külkereskedelmi Hivatal adatai

* Szegedvidéki Gyümölcsstermelők Egyesületének adatai.

a Ferenc-József csatornát elvesztettük, a két legnagyobb folyó, a Duna és a Tisza között nincs semmi kapcsolatot, így a Tiszavidék el van zárva a Duna völgyétől.

Az árúk forgalmára a csatorna kiépítése rendkívül nagyfontosságú volna. A tiszai kereskedők az árúk nagyrésztét még ma is víziúton szállítják le Titelig s onnan fel a Dunán, vagy le a Fekete tengerig s onnan Nyugat-Európába. A tiszavidéki gabonakereskedelem jórésze a Tiszán bonyolódik le. Ez a szállítási módozat rengeteg idővesztést jelent, de még így is olcsóbb, mint a jóval drágább vasut. Csak Csongrád árúforgalma volt 1934-ben 379,060 q és 1935-ben 217,013 q árú- és Szeged árúforgalma 1934-ben 611,415 q és 1935-ben 444,715 q árú. A víziúton a gabonafélék, burgonya, kukorica szállíthatók, de a kényesebb árúkat, pld. gyümölcsöt, kénytelenek a rövidebb, de sokkal drágább vasúton szállítani. A csatorna kiépítése olcsó víziútat teremtené az árúk részére¹ és a forgalmat is előmozdítaná. Ebben az esetben a csatornával mellékág révén Szeged is össze lenne kapcsolva s így a mezőgazdasági központok és a Duna völgye között a kapcsolat a kereskedelem szempontjából szorosabbá válna. A csatorna az Alföld legtermékenyebb részeinek vízi úton való megközelítését tenné lehetővé, ami nemcsak a kereskedelem szempontjából lenne nélkülözhetetlen, de egyúttal elősegítené az ipari fejlődést is, mert a víziúton való szállítás, a nyersanyagban, szénben, vasban szegény Tiszavidék számára a behozatalt is megkönnyítené.

---

¹) Csergő Károly: Az Alföld problémái. 51. o.

Felhasznált irodalom:

1. *Anjou-kori okmánytár*: 1—6. köt. Szerk. Nagy Imre. Budapest, 1878—1891.
2. *A magyar vízimunkálatok története 1867—1927-ig*. A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványa.
3. *Bodnár Béla dr.* Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza. Szeged 1928.
4. *Csánki*: Magyarország történeti földrajza, a Hunyadiak korában. Budapest 1897.
5. *Csergő Károly*: Az Alföld problémái 1931.
6. *Farkas Sándor*: Szentés- és Csongrád-vidéki leletek. Arch. Ért. 1902.
7. *Fehér*: Codex diplomaticus. 11. köt. 43. tomus. 1844. Budae.
8. *Gyárfás*: A jászkunok története. I—III. köt. Szolnok 1887.
9. *Haán Lajos*: Békés vármegye hajdana. Pest. 1870.
10. *Hajósy Ferenc*: A csapadék eloszlása Magyarországon 1901—1930. Budapest, 1935.
11. *Haleváts*: Az Alföld Duna-Tisza közének földtani viszonyai. Földt. Int. évkönyve. XI. k. 3. f.
12. *Hatyolkai Papp István*: Szeged környéke vízrendezésének megoldása és annak hatása a fehértói halgazdaság létesítésére. Vízügyi Közöny XVII. évf. 4. sz.
13. *Hazai Okmánytár*: 1—8. kötet. Szerk.: Nagy Imre. Budapest 1880—1891.
14. *Hóman—Szekfü*: A magyar nemzet története. 1—7. k. 1928—1934.
15. *Hornyik János*: Kecskemét város története, oklevél-tárral. 1—4. k. Kecskemét 1860—1866.
16. *Hornyik János*: Pusztaszer története. Kecskemét 1865.
17. *Inkey*: Tájékoztató az Alföld földtani képződményeiben és talajviszonyaiban. A Föld. Int. évi jelentése 1890.
18. *Kaán Károly*: Az Alföld problémái.
19. *Kogutowicz Károly dr.*: Dunántul és Kis-Alföld. Budapest, 1930.
20. *Kogutowicz Károly dr.*: Szeged emberföldrajzi problémái. Föld és Ember. VII. évf. 1927.
21. *Kovács*: Szeged és népe. Szeged 1901.

22. *Kenessey Béla*: A csonkamagyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és ezek közgazdasági jelentősége. Budapest 1931.
23. *Meteorológiai évkönyvek. 1920—1930.*
24. *Nagy Ludovicus*: Notitiae politico geographico statisticae inclyti regni Hungariae, partiumque eidem annexarum. Tomus 1—2. Budae. 1828—1829.
25. *Ortway*: Magyarország régi vízrajza. I—II. k. Budapest 1882.
26. *Reizner*: Szeged története. I—IV. Szeged 1899—1900.
27. *Reizner*: Szeged városi múzeumról. Arch. Ért. 1890.
28. *Réthy*: Időjárás és éghajlat. Budapest.
29. *Róna*: Éghajlat. I—II. Budapest, 1921.
30. *Róna—Fraunhoffer*: Magyarország hőmérsékleti viszonyai. Budapest 1904.
31. *Sigmond Elek*: Hazai szikesek és megjavítási módjaik. M. Tud. Akad. kiadv. 1923.
32. *Statisztikai közlemények.*
33. *Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkánon. 1054—1717. Budapest 1891.
34. *Szeremlei*: Hódmezővásárhely története. I—II. Budapest 1900, 1901.
35. *Tömörkény István*: Ásatások Algyőn. Arc. É. 1906.
36. *Wagner*: A magyar Alföld szélviszonyai. Szeged 1931.
37. *Wenzel Gusztáv*: Codex diplomaticus Arpadianus continatus. 1—12. Pest 1860—1874.
38. *Zalotay Elemér*: Csongrád-vm. őskora. 1933.
39. *Zsilinszky Mihály*: Csongrád-vm. története. I. II. III. k. Budapest 1897., 1898., 1900.
40. *Térképek*: Erdélyi László dr: A legrégebb magyar nemzetségek elhelyezkedése. Kézirati térkép. Hóman—Szekfű: A magyar nemzet elhelyezkedése az új hazában. Josephi nische Aufnahme 1783., 1 : 75.000, 1 : 25.000, 1 : 200.000 katonai térképek, Treitz Péter, Szeged—Kistelek geológiai térképe. 1 : 75.000, Treitz Péter: Csonkamagyarország szikes területeinek térképe. 1 : 750.000., Halaváts: Az Alföld Duna-Tisza közötti részének átnézetes földtani térképe. 1 : 750.000. Magyar Atlas. 1802. Wien.

Tartalomjegyzék.

I. A táj, mint földrajzi adottság.	3
1. Felszín és talajviszonyok.	3
2. Vízrajz.	6
3. Éghajlat.	10
II. Az ember betelepülése a tájba.	13
1. Mit tudunk a honfoglalás előtti lakókról.	13
2. A magyarság megjelenése és megtelepülése. ...	16
3. Középkori várak, városok, falvak.	18
4. A települések pusztulása a tatárjáráskor.	23
5. Gazdasági élet a mohácsi vészig.	24
6. A magyarság élete a török uralom alatt.	26
III. A kulturtáj kialakulása.	29
1. A Tisza-szabályozás és jelentősége.	29
2. A mai település.	33
3. Lakosság lélekszám szerint, nemzetiségi és vallási megoszlása.	36
4. Gazdasági élet.	41

Életrajz.

1910. április 23-án Szegeden születtem. Középiskolai tanulmányaimat a szegedi árpádházi „Szent Erzsébet“ leánygimnáziumban végeztem s ugyanitt tettem érettségi vizsgát is. Egyetemi tanulmányaimat Szegeden a Ferenc-József Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv- és történet-tudományi karán végeztem, mint történelem—földrajzszakos tanárjelölt az 1928—1933. évben. A tanári vizsgát 1934-ben tettem le.

